

UNIVERZITA PALACKÉHO V OLOMOUCI

Filozofická fakulta

Katedra bohemistiky

**LIDOVÁ SLOVESNOST
NA STARÝCH HAMRECH**

Bakalářská práce

Lucie Fibichová

Vedoucí práce: Prof. PhDr. Jiří Fiala, CSc.

Olomouc 2009

Prohlašuji, že jsem diplomovou práci vypracovala samostatně na základě vlastních materiálů a uvedené literatury.

V Olomouci dne 15. dubna 2009

Lucie Fibichová

Děkuji prof. PhDr. Jiřímu Fialovi, CSc., za odborné rady a připomínky i za jeho trpělivost a vstřícnost při vedení mé práce.

Mé poděkování patří také pracovníkům Etnologického ústavu Akademie věd ČR v Praze za pokyny týkající se terénního výzkumu, všem respondentům za jejich čas a vyprávění, Martinu Žárskému, Ing. Pavlu Dužimu a Marii Mrkvové, kteří mě ochotně informovali o lidových vypravěčích a k mnohým z nich mě i osobně doprovodili. Srdečně děkuji také všem, kteří mi pomohli při vyhledávání pramenů a potřebných informací.

OBSAH

Úvod	6
1. Charakteristika obce Staré Hamry	8
1.1 Základní údaje o Starých Hamrech.....	8
1.2 Z historie obce	9
1.3 Sociální poměry v obci od dob poddanství až po dnešek	10
1.4 Vzdělanost a kulturní atmosféra obce	13
1.5 Charakteristika nářečí regionu	16
2. Lidová slovesnost	18
2.1 Vymezení pojmu „lidová slovesnost“	18
2.2 Znaky lidové slovesnosti.....	18
2.3 Klasifikace lidové slovesnosti	20
2.3.1 Pověrečné povídky	20
2.3.2 Pověsti	21
2.3.3 Memoráty.....	22
3. Lidová slovesnost na Starých Hamrech	23
3.1 Úloha lidové slovesnosti v oblasti Slezska a severovýchodní Moravy	23
3.2 Exkurz do historie sběratelství lidové slovesnosti na Slezsku s přihlédnutím k regionu Starých Hamrů	24
4. Vlastní terénní výzkum.....	26
4.1 Metodika práce	26
4.2 Pověrečné povídky.....	27
4.2.1 Lulkaně neboli haly	28
4.2.2 Basrmon.....	33
4.2.3 Pověry.....	37
4.3 Memoráty	40
4.4 Etymologické pověsti.....	45
4.5 Vyhodnocení sběru lidové slovesnosti a vypravěčů	48
5. Analýza dat získaných z řízeného rozhovoru s respondenty.....	51
5.1 Nositelé lidové slovesnosti a vypravěčské příležitosti.....	51
5.2 Vliv vzdělanosti a zdejší kultury na lidovou slovesnost	53
5.3 Úloha lidové slovesnosti pro obyvatele Starých Hamrů	55
Závěr	56

Anotace	57
Seznam použité literatury	58
Přílohy	60
1. Mapy	60
2. Fotografie	63
3. Medailony vypravěčů.....	66
4. Slovníček nezvyklých výrazů	71
5. Dotazník	72
6. Zvukové dokumenty (na CD)	

ÚVOD

Mnoho lidí má Staré Hamry spojené s postavou Maryčky Magdonové z Bezručových *Slezských písní*. Podobných postav, k nimž nebyl osud právě štědrý, nalezneme ale v tomto zapadlém kraji více. Přežívají v příbězích, které si místní obyvatelé předávají z generace na generaci. A právě těmito ústně šířenými povídkami a pověstmi se má zabývat tato práce, která nese název *Lidová slovesnost na Starých Hamrech*.

Úvodem bych ráda vysvětlila, co mě vůbec přivedlo ke zkoumání zdejší lidové slovesnosti. Přestože pocházím z Pardubic, Staré Hamry jsou pro mě druhým domovem. V jedné ze zdejších dřevěnic se totiž narodila moje babička, a tak jsem v této horské obci trávila odmalička každé prázdniny. Během nich jsem vyslechla od místních obyvatel nespočet strašidelných historek o lulkaních, basrmonech a jiných nadpřirozených bytostech, které se v tomto kraji prý zjevovaly jejich předkům. Staří lidé nám dětem také vyprávěli o tom, jak se ve zdejších horách žilo za jejich mládí či za války. Jelikož ale těchto lidí, kteří ještě věří v nadpřirozené jevy a pamatují si doby, kdy se v místních kopcích ukrývali partyzáni, stále ubývá, rozhodla jsem se zachytit a popsat alespoň malou část zdejší lidové slovesnosti prostřednictvím této práce.

Hlavním cílem mé práce bude zjistit, jaké druhy lidové slovesnosti jsou v současné době na Starých Hamrech živé. Jinak řečeno, pokusím se zmapovat, co z toho, co zdejší lidé slýchávali od rodičů a prarodičů, předávají dál. Dále bych ráda odpověděla na otázku, jakou úlohu mělo a má vyprávění pro zdejší obyvatele. V neposlední řadě se pokusím analyzovat, při jakých příležitostech se v minulosti ve Starých Hamrech vyprávělo a jaký vliv na utváření zdejší lidové slovesnosti měla kultura a sdělovací prostředky.

První část práce je věnovaná charakteristice Starých Hamrů. Zabývám se geografickým vymezením obce, její historií a popisuji i sociální a kulturní situaci. Následuje podkapitola věnovaná popisu místního nářečí. V druhé kapitole je obecně nastíněna problematika lidové slovesnosti. V další části už se zabývám konkrétně lidovou slovesností na Starých Hamrech. Nejdůležitější nashromážděné poznatky jsou uvedeny v kapitole *Vlastní terénní výzkum*, jejíž vnitřní členění odpovídá jednotlivým tematickým celkům. Důležité informace jsou obsaženy i v závěrečné kapitole nazvané *Analýza dat získaných z řízeného rozhovoru s respondenty*. Práci

doplňují přílohy, ve kterých jsou uvedeny mapy a fotografie relevantního území, dále medailony vypravěčů, slovníček nezvyklých výrazů, dotazník a zvukové dokumenty.

Základním teoretickým východiskem pro tuto práci jsou publikace uvedené v jednotlivých kapitolách a následně i v souhrnu literatury. Velkým informačním zdrojem a pomocníkem pro mě byla také *Pamětní kniha obce Staré Hamry*. Při zpracování hlavního tématu jsem ale vycházela hlavně z nahrávek a dotazníků získaných při terénním výzkumu.

1. CHARAKTERISTIKA OBCE STARÉ HAMRY

1.1 Základní údaje o Starých Hamrech

*Tam pod horami, pod vysokými,
k nebi co zvedly své témě,
tam žije krása nevykreslená,
nevyzpívaná, nezpodobená,
krása té goralské země.*

(Petr Bezruč: Zem pod horami)¹

Takto před sto lety zpodobnil ve svých verších krásu regionu, který se teď pokusím představit, básník slezského lidu Petr Bezruč. Staré Hamry, které básník často a rád za svého života navštěvoval, jsou opravdu zasazeny do nádherného horského prostředí. Nacházejí se v samém srdci Moravskoslezských Beskyd v nadmořské výšce 500 m n. m. a rozprostírají se po obou březích vodní nádrže Šance, kterou ze severu obepíná mohutný hřeben Smrku (1276 m). Na jedné straně sahá území obce až na nejvyšší vrchol Beskyd, kterým je Lysá hora (1323 m), na druhé straně dosahuje na Bílý Kříž, pohraniční osadu, která sousedí se Slovenskem.

Staré Hamry patří do Moravskoslezského kraje, konkrétně do okresu Frýdek-Místek. Obec čítá 55 osad, které se rozprostírají na téměř 85 km². Většinu území obce tvoří lesní porost, proto v ní žije pouhých 580 obyvatel.² Za tuto skutečnost ale může především výstavba přehrady Šance v 60. letech minulého století, kvůli níž muselo být zaplaveno historické centrum obce, ze kterého se dochovaly pouze kostel sv. Jindřicha a hřbitov, za jehož zdí je umístěn pomník Maryčky Magdonové. Z kvetoucí vesnice s více než 2000 obyvateli tak zbylo torzo, obec je navíc rozdělena na dvě části, mezi nimiž je rozsáhlá vodní plocha o velikosti 337 ha.

Před postavením přehrady obcí protékala řeka Ostravice, která tvořila přirozenou hranici mezi Moravou a Slezskem. Původní Staré Hamry se nacházely pouze na slezské straně, tedy podél pravého břehu řeky. Podél levého břehu řeky se nacházela obec Ostravice. Na poměrně dlouhém území se tedy souběžně rozkládaly

¹ Bezruč, P.: *Slezské písně*. Praha, Československý spisovatel 1977, s. 106.

² Údaj převzat z webové stránky Starých Hamrů: www.stare-hamry.cz. Excerptováno 14. března 2009.

dvě obce oddělené pouze řekou. Dnešní členění obce vychází ze stavu k 1. červenci 1951, kdy tzv. příčným členěním vznikly „nové“ Staré Hamry. Byly odtrženy Hamrovice, které dnes spadají pod obec Ostravici, a Horní Staré Hamry, které vytvořily obec Bílou. Naopak byla připojena moravská část území původní obce Ostravice.³

1.2 Z historie obce

Prvními obyvateli, kteří pobývali na území Starých Hamrů, byli zřejmě pastevci ovcí zvaní Valaši, kteří přišli z východních Karpat, a uhlíři, kteří pálili v milířích dřevěné uhlí.

První zmínky o obci se ale objevují až okolo roku 1640. V té době se ujímá frýdeckého panství Jiří hrabě z Oppersdorfu. Ten, aby nemusel brát železo od olomouckého biskupa, majitele panství hukvaldského, založil v údolí řeky Ostravice železné hamry. Brzy nato zde byla založena osada, které se říkalo Hamry nebo také Hamrovice. Hamry vzkvétaly, odbyt na železo byl velký, a tak nechal Oppersdorf vymýtit okolní lesy a začal je osazovat novými osadníky. Během velké povodně byly hamry strženy, ale kvůli vzrůstající konkurenci nebyly už nikdy obnoveny. Když později vznikly nové hamry v Bašce (1778), začalo se těmto hamrům říkat „staré“. Tak vznikl dnešní název obce Staré Hamry.⁴

Po smrti Jiřího hraběte z Oppersdorfu spravovalo panství několik poručníků, než se správcem stal jeho syn. Roku 1797 přešla obec do vlastnictví těšínského knížete Alberta. Ten obec předal svému adoptivnímu synu Karlovi, který ji vlastnil až do roku 1847. Po jeho smrti spravoval Staré Hamry kníže Albrecht, od kterého následně převzal obec kníže Bedřich Habsburský⁵, který ji spravoval až do roku 1919. Z důvodu konfiskace majetku příslušníků habsburského rodu poté přešlo frýdecké panství do nucené správy a roku 1923 definitivně do majetku Československé republiky.⁶

³ Podobu obce před administrativním členěním a po něm dokládají přílohy (Fotografie – obr. 2, 3).

⁴ Srov. Novák, A.: *300 let Starých Hamer*. In: Bezručův lid 1939, č. 9, s. 1.

⁵ Petr Bezruč ve *Slezských písničkách* nazývá tohoto knížete „markýz Géro“.

⁶ Srov. Brumovský, K.: *Pamětní kniha obce Staré Hamry*, passim.

Počet obyvatel od doby, kdy Staré Hamry zakládalo osmnáct osadníků, stále rostl. V roce 1849 zde stálo 164 domů, ve kterých žilo okolo 1000 lidí. Na konci 19. století obec obývalo už 2573 obyvatel.⁷ Jak je zřejmé, na přelomu 19. a 20. století zaznamenaly Staré Hamry obrovský rozkvět a rozmach. Mezi lety 1906 až 1908 zde byla dokonce vystavěna železnice a obec se stala vyhlášenou a vyhledávanou rekreační lokalitou. Rozvoj obce byl přerušen jen první a druhou světovou válkou, kdy obyvatelé horské vesnice trpěli velkou nouzí. Citelnou ranou pro Staré Hamry byla výše již zmíněná výstavba přehrady v 60. letech 20. století. O tom, do jaké míry změnila tato stavba tvář horské obce, a o způsobu života zdejších obyvatel před vybudováním přehrady a poté pojednává následující kapitola.

1.3 Sociální poměry v obci od dob poddanství až po dnešek

Obyvatelé Starých Hamrů neměli nikdy lehký život. Odedávna museli bojovat s drsným horským prostředím a s nesmlouvavou přírodou. Jejich obydlí, vzdálená od sebe mnohdy na kilometry, byla roztroušena po stráních a na samotách mezi hlubokými lesy, a tak byli jejich obyvatelé odkázáni jen sami na sebe.

V dobách poddanství patřila slezská strana dnešních Starých Hamrů frýdeckému panství, kdežto strana moravská panství hukvaldskému. To vedlo k častým sporům mezi pastevci, a tak musely být uprostřed řeky Ostravice, kudy vedla hranice mezi panstvími, vytyčeny hraniční kameny. Zdejší obyvatelstvo muselo robotovat několik dní v týdnu a pracovat bezplatně v lese. Navíc byl lid hmotně a mravně utiskován lesními úřady, které s bezmocným obyvatelstvem zacházely velmi drsně. Jak se můžeme dočíst v *Pamětní knize obce Staré Hamry*, posledním cizím pánem Starých Hamrů byl pověstný arcikníže Bedřich, který zde vládl krutě pomocí svých hajných a nadlesních až do roku 1919. Ti zotročovali lid nejen hospodářsky a národnostně, ale i politicky.

Církevně náleželo obyvatelstvo dnešních Starých Hamrů k olomoucké a vratislavské arcidiecézi.⁸ Údaje o náboženských poměrech vypovídají o tom, že všichni obyvatelé moravské strany byli římskokatolického vyznání, kdežto na slezské

⁷ Údaj pochází z roku 1890 z *Pamětní knihy obce Staré Hamry*.

⁸ Slezská strana (historické Staré Hamry) patřila k vratislavské arcidiecézi, moravská strana (historická Ostravice) byla až do roku 1948 v držení olomouckého arcibiskupství.

straně se objevovali i evangelíci. V roce 1877 byl ve Starých Hamrech dokonce založen evangelický kostel. Ke stavbě katolického kostela, který zde stojí dodnes, byl položen základní kámen v roce 1863. Jelikož byla v té době úředním jazykem němčina a všechny matriky se psaly německy, jména se popolšťovala a poněmčovala, dokonce i křestní listy se vydávaly v němčině, sebemenší činnost českých kněží ať už katolického, či evangelického vyznání byla úřady sledována s velikou nedůvěrou.⁹

Hospodářské poměry a zaměstnanost Starých Hamrů byly ovlivněny hlavně horským prostředím. Převážná většina obyvatel pracovala v lesním hospodářství. Z místních „klauzů“ (dočasných vodních zdrží) se plavilo vytěžené dřevo nejprve na východ do Váhu. Později, když se začal rozvíjet průmysl na Ostravsku, putovalo dřevo právě tam. Časem se zdejší obyvatelé naučili vytěžené dřevo i zpracovávat. Mnoho lidí proto našlo práci na pile, jejímž vlastníkem byl Antonín Duda. Stojí za zmínku, že stále masivnější těžbou se původní pralesovitý charakter převážně smíšeného lesa měnil postupně na les hospodářský a převládající dřevinou se stal smrk. Při těžké práci v lese se dřevaři hojně posilňovali kořalkou. Že se zde pilo více než jinde, dokládá Jan Vyhlídal: „Včilej se hodně pije v lese při těch robotách, na Starých Hamrech, tam jsou pijáci (...) Kerýsi horal mi na mou výčitku, proč se opijí, odpověděl: Čím mám ukojit hlad? Co mám pít?“¹⁰ O tom, proč se pije zrovna kořalka, vypovídají tato slova: „Co máme u nás pít, když máme do nejbližší krčmy asi dvě hodiny? Víno, ale kaj – kaj nabrat peněz. Pivo? To vyvěrá. Tuž nezbyvá nám leda ta dobrá gořalička.“¹¹

Mnoho lidí pracovalo také v zemědělství. Pěstovaly se hlavně brambory, ječmen, oves, žito a jiné odolné plodiny. Chovaly se ovce, hovězí dobytek, prasata, drůbež a koně. Ti byli určeni pro práci v lese, zejména pro stahování dříví. Je doloženo, že v 50. letech minulého století bylo na osadě Gruň chováno až 160 ovcí.¹² Proto nebylo v té době výjimkou pozorovat gazděny, jak spřádají na dřevěných kolovratech vlnu z ovcí. Dnes by se nám už takový pohled s největší pravděpodobností nenaskytl.

⁹ Srov. Adamus, A.: *Naše Slezsko*. Praha 1924, s. 40.

¹⁰ Vyhlídal, J.: *Naše Slezsko*. Praha 1903, s. 337.

¹¹ Tamtéž, s. 338.

¹² Informace získaná z filmu *O starých Starých Hamrech* (studio Telepace Ostrava 2001).

Od 17. století, tedy od samého založení Starých Hamrů, se v údolí Ostravice vyvíjela také řemesla, obchod a cestovní ruch. Na počátku 20. století se v obci nacházelo sedmnáct obchodníků se smíšeným zbožím, devět hostinských, šest krejčích, šest obuvníků, tři stolaři, čtyři kováři, tři řezníci, dva koláři atd. V obci mimo jiné fungovaly dva lesní úřady, dvě četnické stanice, poštovní úřad, lékař a hasiči. Krása přírody i výstupy na blízké hory sem přitahovaly odněpaměti turisty z celé republiky. Pro ně zde vyrůstaly na půvabných místech soukromé hotely i s horskou službou. Byly to například zájezdní hostinec Duží, hotely Duda, Zaoral, Ostravačka, turistické ubytovny Charbulák a Švarná Hanka nebo hotel Proskr na Řečici.¹³

Teprve v 50. letech 20. století se započalo s elektrifikací obce a až v roce 1966 byla dokončena. To přineslo pro obyvatele nemalé změny. Už nemuseli svítit petrolejkami, vytratily se černé hodinky, při kterých se hodně zpívalo a vyprávělo, a osvětlená obydlí tak ztratila na své romantičnosti. Lidé si také mohli pořídit pračku, televizor či jiné vymoženosti moderní doby.

Ale byla to až výše již zmíněná stavba přehrady Šance v 60. letech minulého století, která nejcitelněji zasáhla do života obyvatel Starých Hamrů. Pod vodou se ocitly celé dvě třetiny obce, a tak se mnoho stovek obyvatel srostlých s rodnou půdou muselo odstěhovat do panelových domů ve Frýdlantě nad Ostravicí. Velice kruté poznamenala tato stavba také osud lidí, kteří ve Starých Hamrech zůstali. Byla zrušena železniční doprava a zatopeno centrum obce, ve kterém se nacházela většina obchodů, služeb a kulturních center. Po velkém úsilí místních obyvatel bylo nakonec zbudováno nové centrum na Samčance. Mnohé, co bylo slíbeno, se však do investičního záměru nevešlo, a tak si lidé museli pomáhat sami v tzv. akcích „Z“. Celkový počet obyvatel se snížil téměř o polovinu, došlo k rozdělení obce na dvě části, a tím i k přetrhání sociálně-historických vazeb. Obyvatelé si museli zvyknout také na mnohá omezení vyplývající z toho, že se okolo přehrady vyskytuje pásmo hygienické ochrany. Vzdálenějších osad se sice výstavba přehrady na první pohled výrazněji nedotkla, ale i ty byly svým způsobem hluboce poznamenány. Špatná dopravní dostupnost, nenahrazení sítě jednotlivých služeb a obchodů, malé pracovní uplatnění a celkově těžší životní podmínky způsobily, že se mladé rodiny ze Starých Hamrů odstěhovaly a z původně obydlených osad se staly osady chatové.

¹³ Srov. Brumovský, K.: *Pamětní kniha obce Staré Hamry*, s. 50.

Přesto Staré Hamry neztratily svůj půvab a kouzlo. Už to sice není obec s 2500 obyvateli, ani sem nejezdí tisíce rekreantů jako v 50. letech minulého století, kdy byl dokonce vypraven vlak Praha–Bílá, o to je tu ale klidněji a člověk zde má možnost tvářit v tvář přírodě zapomenout na starosti běžného života a v rozhovorech se starousedlíky si připomenout dobu, kdy se na každé volné stráni pásly ovce a v údolí řeky Ostravice houkal parní vlak.

1.4 Vzdělanost a kulturní atmosféra obce

V publikaci *Naše Slezsko* z roku 1924 se můžeme dočíst, že nejmenší vzdělanost českého lidu je v ostravsko-frýdeckém okrese, kde je i největší počet negramotných z celé Československé republiky, nepočítáme-li Slovensko.¹⁴ Tento stav, který dokládá situaci vzdělanosti na počátku 20. století, ale platil i pro předchozí období. Vycházel hlavně z politických a hospodářských poměrů. Na vině byla i značná roztroušenost obydlí a velká vzdálenost do škol, což platilo hlavně pro horské obce. Navíc bylo běžné, že děti musely už od útlého věku pomáhat hlídat dobytek na pastvě či pracovat na poli, a tak v létě do školy nechodily vůbec. Nevzdělanost podle Adamuse (1924) navyšoval alkoholismus. Přes všechny tyto překážky se ale postupně situace měnila a vzdělání pronikalo i do nezapadlejších koutů regionu. Největší zásluhu na tom mělo především vybudování škol.

Ve Starých Hamrech až do roku 1852 nebyla pravidelná výuka. V tomto roce byly ustanoveny pro čtyři učební okrsky (Hamrovice, Řečice, Gruň a Jamník) místnosti, ve kterých se v provizorních podmínkách učilo tři dny v týdnu. To trvalo do roku 1865, kdy se začalo učit v nové škole vedle kostela. V následujících letech byly zbudovány školy i pro ostatní okrsky.¹⁵ Do poloviny 20. století tedy ve Starých Hamrech fungovaly čtyři základní školy. Po úpravě katastrálního území a vybudování přehrady zůstala jediná škola na Samčance. Dnes ji navštěvuje 16 dětí prvního stupně.

V roce 1911 vznikl odbor „Maticе Osvěty Lidové“ pro Staré Hamry a okolí. Hlavním posláním spolku bylo kromě vzdělávací činnosti „šířiti vědomí pro obranu

¹⁴ Srov. Adamus, A.: *Naše Slezsko*. Praha 1924, s. 45.

¹⁵ Srov. Brumovský, K.: *Pamětní kniha obce Staré Hamry*, s. 30–35.

českého školství v ohrožených místech Slezska a toto podporovati.¹⁶ Odbor podporoval také chudé školáky a pořádal divadelní představení, přednášky, plesy a taneční zábavy.

Důležité pro šíření vzdělanosti bylo také zřízení knihovny. Ve Starých Hamrech byla první žákovská knihovna zřízena v roce 1922 při škole v Horních Starých Hamrech. V té době čítala 165 svazků. V roce 1924 měla už jako obecní knihovna k dispozici 269 zábavných a 25 poučných knih. O dva roky později měla knihovna 72 čtenářů. Zajímavým údajem je, že se v té době nejvíce četly spisy Františka Sokola-Tůmy a Bohumila Brodského. Počet svazků i čtenářů se časem postupně rozrůstal. Po válce měla zdejší veřejná lidová knihovna 900 knih. V padesátých letech minulého století byla se svými více než 1500 svazky umístěna vedle Kulturní jizby.¹⁷ Po zatopení centra obce se lidová knihovna musela přestěhovat. Dnes funguje v nově zrekonstruovaném kulturním domě na Samčance.

Úspěšněji než sebelepší a zařízenější knihovny ale působila na vzdělání lidu četba novin. Ty se začaly číst ve větší míře hlavně během první světové války, kdy se lidé více než kdy jindy zajímali o vývoj světových událostí. Na denní tisk si zvykli a v roce 1925 už bylo do obce dodáváno 36 periodik, jako například *Český rolník*, *Dětský svět*, *Ruch*, *Nový lid*, *Světozor*, *Omladina*, *Právo* či *Humoristické listy*.¹⁸

Dalšími informačními zdroji byly především rozhlas a posléze televize. První rozhlasový přijímač si pořídil ve Starých Hamrech p. Augustin Duda v roce 1929.¹⁹ Od té doby zájem rychle rostl a zanedlouho, jak potvrdili mí respondenti, už téměř v každé rodině bylo rádio na baterie. Televizi si obyvatelé pořizovali hned po provedení elektrifikace obce. Ta byla prováděna postupně po jednotlivých osadách od padesátých let 20. století, dokončena byla v roce 1966. Jak uváděli respondenti, koupě televizoru byla vždy pro osadu velkou událostí. U jeho majitele se pak scházeli na večerní zpravodajství či na záznam hokejového zápasu skoro všichni sousedé.

Staré Hamry nabízely odjakživa svým obyvatelům i hojně kulturní vyžití. Už Jan Vyhlídal uvádí, že „na Starých Hamrech jsou plny hospody, ve výplatu

¹⁶ Brumovský, K.: *Pamětní kniha obce Staré Hamry*, s. 73.

¹⁷ Srov. Brumovský, K., Wurm, J., Kozák, S., Faltýnková V.: *Pamětní kniha obce Staré Hamry*, passim.

¹⁸ Srov. Brumovský, K.: *Pamětní kniha obce Staré Hamry*, s. 170.

¹⁹ Tamtéž, s. 216.

obzvlášt²⁰. Podle jeho slov se zde pořádaly slavné muziky, na které si s sebou braly ženy i nemluvnata: „Roby zavěsí je do kolembačů někde u kamen a tančí, pijí kořalku a kouří „živo“.“²¹ Tradice pořádání tanečních zábav a muzik nevyvimizela ani v pozdější době. V roce 1926 jich bylo například pořádáno 44, v roce 1958 dokonce 52.²² Podle slov jedné respondentky se nepřestalo tančit ani za druhé světové války. Mládež se v té době tajně scházela k tanci v dnes již vypálené lovecké chatě v lese. Staré Hamry byly odjakživa vyhlášeny také pro své plesy. Snad nejdelší tradici má hasičský ples, který se společně s obecním plesem pořádá dodnes. Dále se pořádaly sokolský věneček, dělnický ples, ples Červeného kříže, ples Matice Osvěty Lidové atd.²³

Lidé se chodili bavit také do divadla a do kina. Divadlo hráli především místní ochotníci, ale jednou za čas do Starých Hamrů dorazil i profesionální divadelní soubor. V roce 1926 se hrála například místní jednota Sokol na uctění památky zesnulého spisovatele Františka Sokola-Tůmy divadelní hru *Goralé*. Svá představení měli i školáci. V roce 1933 se hrála divadelní hru *Pán hor* na oslavu 83. narozenin T. G. Masaryka. V roce 1956 v obci fungovaly dva divadelní kroužky, tři hudební soubory a jeden loutkařský soubor. V průměru se hrálo čtrnáct divadelních představení ročně. V padesátých letech se zde pořádaly také estrády, besedy, přednášky a školení.²⁴

V obci fungovaly dva biografy. V roce 1927 bylo otevřeno Kino Matice Osvěty Lidové v Dolních Starých Hamrech a po roce 1945 bylo otevřeno hojně navštěvované kino v hotelu Duží. Promítalo se zde třikrát týdně: ve středu, v sobotu a v neděli.²⁵ Podle slov pamětníků se zde promítaly i premiérové filmy.

Po výstavbě přehrady zaniklo jak kino, tak i hotely a kulturní jizba, kde se hrála divadelní představení, pořádaly se besedy, přednášky, a dokonce i taneční kurzy. V nově vybudovaném centru na Samčance se sice později určitou dobu kino promítalo, ale bylo zrušeno. Dnes se v zrekonstruovaném kulturním domě pořádají hlavně plesy a karnevaly, můžeme zde ale navštívit i tradiční koncerty a výstavy.

²⁰ Vyhliďal, J.: Naše Slezsko. Praha 1903, s. 338.

²¹ Tamtéž, s. 165.

²² Srov. Brumovský, K., Kozák, S.: *Pamětní kniha obce Staré Hamry*, passim.

²³ Srov. Brumovský, K., Kozák, S.: *Pamětní kniha obce Staré Hamry*, passim.

²⁴ Tamtéž.

²⁵ Tamtéž.

1.5 Charakteristika nářečí regionu

Staré Hamry náležejí do skupiny slezských nářečí, která se dále dělí na nářečí slezskopolská a slezskomoravská (lašská), kam patří i náš region. Slezská nářečí zaujímají území severovýchodní Moravy a české části Slezska. Pro jejich okrajovou lokalizaci sem během vývoje českého jazyka nedospěly mnohé ze změn, které na jiném území v jazyce proběhly. Proto je v těchto nářečích více starých, archaických znaků, než je tomu v ostatních nářečích. Další významnou skutečností, která ovlivňuje podobu zdejší mluvy, je blízkost polštiny. Je pochopitelné, že některé jevy vzniklé na polském území přesahují i na toto území.

Ke společným znakům slezských nářečí, které platí i pro region Starých Hamrů, patří především přízvuk na předposlední slabice a nedostatek dlouhých samohlásek. Dále je to neprovedení přehlásek *'a v ě, 'u v i*, zachování starého dlouhého *ú* (toto *ú* je zkrácené, ale nezměnilo se v dvojhlásku *ou*), zachování skupiny souhlásek *šč*, existence dvojího fonologicky relevantního *l* (*l* a *ł*) a dvojího *i*-ového vokálu s rozlišovací funkcí. Můžeme zde pozorovat asimilaci znělosti na švu slov a před samohláskami většinou ve prospěch znělých souhlásek (*kuz masa, v Ameryce*). Zachovala se zde také měkkost ve slabikách *d'e, t'e, ňe*. Co se týká tvarosloví, vyskytuje se tu zakončení gen. pl. mask. na *-uv* (*chlapcuv*), lok. sg. mask. a neuter adj. a rod. zájmen totožný s instr. (*po tym dluhym stole*) a infinitiv na *-t' (-c')*. Typické je používání příčinné spojky *bo*, tázací částice *či* nebo slučovací a důsledkové spojky *i*.²⁶

Jak již bylo řečeno, nářečí zkoumaného regionu přesněji náleží do slezskomoravské neboli lašské skupiny. Ta se dělí na další tři podskupiny. Nářečí Starých Hamrů patří do východní (ostravské) podskupiny, která zaujímá území jižně a severozápadně od Ostravy, a to hlavně Místecko a Frýdecko. Charakterizují ji tyto znaky:

- neprovedení přehlásky *'á > ie* v dlouhých slabikách (př. *smjac' se, event. smjoc' se*)
- úžení samohlásky *é* po původních měkkých souhláskách v *i* (př. *mliko, ňis = nesl*)

²⁶ Srov. Lamprecht, A.: *Slezská nářeční skupina*. In: *České nářeční texty*. Praha 1976, s. 283–284.

Encyklopedický slovník češtiny. Brno 2002, s. 397.

- staré téžeslabičné *aj* ve většině případů změněné v *ej* (př. *dej*)
- po souhláskách od původu tvrdých a za bývalé *i* po *c*, *z* je hláska *y* (př. *byc'*, *cygan*, *syncy*), po tupých sykavkách následuje převážně úzké *i* (př. *učitel*)
- v mluvě staré generace (zvl. na Frýdlantsku) se vyskytuje slabikotvorné *r* s průvodním vokálem (př. *kyrk*, *kryk*)
- výskyt palatalizovaných *s'*, *z'* a také *c'*, *dz'* místo *t'*, *d'* (př. *s'ino*, *z'ima*, *dac'*)
- skloňování rodových zájmen se shoduje ve většině tvarů jednak s tvrdým, jednak s měkkým skloňováním přídavných jmen (*teho*, *temu*, *o tym*, *s tym*)
- v instr. pl. subst. všech rodů a typů zakončení na *-ami* (př. *vozami*)
- ve 3. os. pl. sloves 4. třídy koncovka *-a*, popř. *-o* (př. *oňi robja/robjo*)²⁷

Pouze pro region Starých Hamrů platí další charakteristické znaky (mluví se o tzv. ostravickém typu):

- původně dlouhé *á* je změněno na *o* (*jo*, *moš*, *mo*, *žoden*); ve slabikách zavřených souhláskou krátké *a* přešlo povětšinou v *o* (*ňerod*, *ňechoł*, *voloł*, *roz* ale *dva razy*)
- *o* se změnilo v *u* před *m*, *ň*, *n* (*un*)
- přičestí minulé na *-ul* místo *-il* (*buł*, *mjuł*, *kupjuł*)
Jak uvádí Adolf Kellner, přičestí minulé na *-ul* se vyskytuje jen ve Starých Hamrech a v Malenovicích.
- výskyt měkkého *s* a *z*: *s'ie*, *s'a*, *s'iu* (*mus'iel*)
- vyskytují se tu tvary *tebje*, *sebje* v dat. a lok. zájmen²⁸

Z vlastního pozorování mluvy zdejších obyvatel mohu přidat ještě další znak starohamerského nářečí. Místo obligátního přičestí minulého na *-la* se užívá přičestí minulé typické pro neutra *-lo* (např. namísto „*Máňa šla kajsi ku chalupě*“ se užívá „*Máňa šlo kajsi ku chalupě*“).

²⁷ Srov. Lamprecht, A.: *Slezská nářeční skupina*. In: České nářeční texty. Praha 1976, s. 283–284.
Encyklopedický slovník češtiny. Brno 2002, s. 397.

Bělič, J.: *Nářeční skupina slezská (lašská)*. In: Nástin české dialektologie. Praha 1972, s. 301.

²⁸ Srov. Kellner, A.: *Nářečí širšího Ostravska*. In: Od Ostravice k Radhošti. Duchovní kultura kraje. 1941.

Lamprecht, A.: *Slezská nářeční skupina*. In: České nářeční texty. Praha 1976, s. 283–284.

2. LIDOVÁ SLOVESNOST

2.1 Vymezení pojmu „lidová slovesnost“

Lidová slovesnost je nedílnou součástí folkloru, duchovní kultury lidu. Považujeme za něj „soubor historicky vzniklých slovesných, hudebních, vokálních, tanečních a divadelních projevů, žánrů a komunikačních procesů, které tvoří dlouhodobě přetrvávající otevřenou strukturu stereotypů v rámci daného typu lidové tradiční kultury, v níž vznikly“.²⁹

Jak uvádí Bělíček (2001), současným územ je, že se klade důraz na vymezení specifiky lidové slovesnosti přívlastkem „ústní“. „Ústní slovesnost potom vymezuje obor orálních, verbálních a mluvených forem umění, jež jsou podávány vnímateli ústně, v negrafické podobě.“³⁰

Pro přesnější charakteristiku a hlubší poznání lidové slovesnosti jsou důležité její znaky, kterými se odlišuje od jiných projevů literatury.

2.2 Znaky lidové slovesnosti

V první řadě se lidová slovesnost vyznačuje ústností neboli **orálností**. Lidé si odpradávná z generace na generaci ústně předávali životem nabyté zkušenosti. V paměti ale uchovávali také mnohé povídky a historiky, které je uchvátily ať už svým kouzelným dějem a postavami, či obsahem, ve kterém spatřovali podobenství svého života. Tento způsob šíření se výrazně podílí na formě folklorních produktů. Vyskytuje se v nich většinou jednoduchý typ hrdiny, vypravěč se drží ústředního tématu, povídky mají poutavý děj a rychlý spád, aby se dobře pamatovaly a posluchače zaujaly.

Tento znak úzce souvisí s **variabilitou**, dalším znakem lidové slovesnosti. Znamená to, že jeden konkrétní útvar může existovat v mnoha různě se lišících podobách. Důvod je nasnadě – každý produkt lidové slovesnosti se ústním předáváním nějakým způsobem mění a takto pozměněný se znovu interpretuje. Tyto

²⁹ Beneš, B.: *Česká lidová slovesnost*. Praha 1990, s. 7.

³⁰ Bělíček, P.: *Poetika folkloru*. Praha 2001, s. 5.

změny jsou ovlivněny historicko-společenskými faktory, jako je například pohyb tradice, způsob vnímání samotného vypravěče, jeho názory či míra fantazie, dále to může být složení publika, kterému se daný produkt předkládá, nebo jednoduše jen působení času a lidská zapomnětlivost.

K nejtypičtějším příznakům lidové slovesnosti a folklorní tvorby vůbec patří **synkretičnost**. Často se totiž stává, že v jednom útvaru, v jedné skladbě dojde ke spojení a smíšení zpěvu, tance, poezie, zábavy apod. Tak může být vyprávění nadaného vypravěče současně divadlem jednoho herce a zpěv lidové písně současně tanečním vystoupením.

Nesmíme opomenout ani další důležitý znak – **kolektivnost**. Folklorní produkt totiž vzniká a realizuje se v kolektivu lidí, slouží mu k pobavení, rozptýlení a rozvíjení poznatků o světě. Nejedna lidová povídka v sobě uchovává názory, postoje a mravní zásady celého kolektivu.

Mnohdy dochází k jevu, kdy se v rámci jednoho folklorního produktu prolíná více žánrů. Tak je tomu pro příklad u Blanických rytířů, kdy se prolíná legenda s pověstí. Tento znak můžeme nazvat **žánrovou interferencí**.

Pro úplnost dodejme ještě, že se v rámci lidové slovesnosti vyskytují typické postavy, postupy atd. Mluvíme o tzv. **typizaci**. Délka útvaru bývá normována, stejně tak i jazyk a úvodní či závěrečná formule, které pomáhají vypravěči pěkně, vtipně a zajímavě otevřít i uzavřít příběh. Zde se jedná o **normativnost**.

Co se týká jazyka, ve folklorních projevech se používá převážně tzv. neučesaná mluva. Ta je živá, bezprostřední, citově zabarvená, nevyumělkovaná, vyskytují se v ní dialektismy, vulgarismy, ale často i nedomyšlené vazby a useknuté věty. Posledním výraznějším znakem je tedy **jazyková přirozenost**.³¹

³¹ V této kapitole jsem vycházela jednak z Benešovy charakteristiky folklorního útvaru (Beneš, B.: *Česká lidová slovesnost*. Praha 1990), jednak z materiálu *Úvod do obecné folkloristiky* k semináři *Kapitoly z folkloru Slovanů*, jež jsem získala na Ústavu etnologie a folkloristiky AV ČR v Praze.

2.3 Klasifikace lidové slovesnosti

Jak již bylo uvedeno výše, folklor dělíme dle jeho rodu na projevy **hudební**, kam patří lidová píseň ve všech svých formách, **dramatické**, kam řadíme folklorní divadlo, **taneční**, do nichž spadá lidový tanec, a **slovesné**, které se v následujících řádcích pokusím klasifikovat.

Lidovou slovesnost můžeme rozdělit dle jejího typu na lidovou poezii a prózu. V **lidové poezii** nalezneme především lidové balady a hrdinskou epiku. **Lidová próza** se dělí na tyto žánry: pohádky, pověsti, pověrečné povídky, memoráty a legendy. Nesmíme zapomenout ani na **drobné folkloristické žánry**, které stojí na pomezí mezi poezií a prózou. Patří k nim anekdoty, vtipy, humorky, přísloví, rčení, zaklínadla, škádlivky, pranostiky a nápisy.³²

Následující řádky bych chtěla věnovat těm žánrům, které jsem sama zaznamenala při terénním výzkumu na Starých Hamrech.

2.3.1 Pověrečné povídky

Pověrečné povídky se někdy označují jako démonologické nebo numinózní pověsti, ale jsou natolik specifické, že se z pověstí vydělují a vytvářejí relativně samostatný žánr. Charakterizujeme je jako „vyprávění o nadpřirozených bytostech a úkazech, s nimiž se jako s výtvořem lidské fantazie člověk setkává v běžném životě“.³³ Setkává se s nimi většinou v neobyčejných místech v přírodě (v bažinách, na pasekách, u studánek...) za určitých časových okolností (při setmění, v poledne, o půlnoci) nebo při jistých příležitostech (Velký pátek, Štědrý den, Dušičky).

Lidé si prostřednictvím těchto bytostí, kterým přisuzovali jak nadpřirozené, tak i lidské vlastnosti, vysvětlovali nepochopitelné úkazy a nevysvětlitelné věci lidského života. Víra v tyto bytosti tak přispívala k porozumění okolnímu světu. Dnes bývá při vypravování pověrečných povídek základním záměrem mluvčího, jak uvádí Beneš (1990), postrašit své posluchače, případně se jim pak vysmát či sdělit vlastní zkušenost s „nadpřirozenými“ jevy. Z vlastní zkušenosti ale mohu říci, že i

³² Tato klasifikace folkloristiky a lidové slovesnosti opět vychází z převážné části z výše zmiňovaného materiálu *Úvod do obecné folkloristiky* získaného na Ústavu etnologie a folkloristiky AV ČR v Praze. Klasifikace se opírá i o údaje z *České lidové slovesnosti* B. Beneše (1990).

³³ Šrámková, M.: *Slezsko a jeho slovesný folklor*. In: *Slezsko a severovýchodní Morava jako specifický region*. Ostrava 1997, s. 134.

dnes se stále setkáme s vypravěči, kteří v tyto bytosti věří. Vždyť to, že jsou nadpřirozené bytosti vypravěči a posluchači vnímány jako skutečné a reálně existující, patří mezi hlavní znaky pověrečných povídek. Tyto povídky se tak odlišují od pohádek, které naopak vypravěči a posluchači považují vždy za smyšlené. Právě vypravěčova víra v to, co vypráví, činí z poslechu povídky neopakovatelný zážitek. Pověrečná povídka se vždy vypravuje s tajuplným přednesem, mluvčí se stává hercem – mění intonaci, sílu hlasu, gesty předvádí zaříkání či zažehnání, často se obrací s citoslovci údivu a strachu k posluchači.

Po tematické stránce vyprávějí tyto povídky o démonických bytostech žijících v přírodě (vodník, divoženka, hejkal, rusalka, permoník atd.) a o těch, kteří žijí v domě (domácí skřítek, had ochránce).³⁴ Dále se vypráví o pokladech a jejich hlídačích, o záhrobním životě, o čarodějnicích a kouzelnících atd.

Co se týká formy povídek, nebývají příliš rozsáhlé ani složité. Mluvčí povídku předkládá posluchači buď jako svědeckou výpověď, tedy jako skutečnou událost, která se stala jemu nebo někomu z jeho blízkých, nebo jen popisuje jev či bytost, aniž by k popisu přidal nějakou dějovou událost.

Více se budu snažit pověrečnou povídku popsat a analyzovat na konkrétních případech v praktické části práce.

2.3.2 Pověsti

Pověsti jsou „ústní povídky, vyprávěné v lidových vrstvách pro informaci nebo poučení o historicky doložitelných nebo i jen předpokládaných skutečnostech“.³⁵ Pověst se může vázat k určitým událostem, místům, názvům, osobám atd. Podle toho pověsti dělíme na pověsti historické, místní, etiologické (osvětlují původ a vznik různých míst a staveb), etymologické (vysvětlují původ jména), heraldické (erbovní) a eventuálně pověsti numinózní (pověrečné).

Dalo by se říci, že pověsti jsou jakousi lidovou studnicí vědomostí o historii, že jsou pamětí národa. Ale přestože je jejich vypravěči podávají jako faktické události a věří jim jako něčemu, co se skutečně stalo, je třeba je brát s nadhledem.

³⁴ Srov. Šrámková, M.: *Slezsko a jeho slovesný folklor*. In: Slezsko a severovýchodní Morava jako specifický region. Ostrava 1997, s. 134.

³⁵ Beneš, B.: *Česká lidová slovesnost*. Praha 1990, s. 298.

Vždyť se o pověstech říká, že z poloviny jsou pravdivé a z poloviny smyšlené. Určitě ale umocňují lokální a národní povědomí, a mají tedy pro lid veliký význam.

Po formální stránce bývají pověsti stručné, s jednoduchou skladbou vět a mívají většinou jen prostou zápletku, což jim dodává na přesvědčivosti.

2.3.3 Memoráty

Pro tento druh lidové slovesnosti má folkloristika snad nejvíce označení. Sirovátka užívá termínu **povídka ze života**, Beneš **vzpomínkové vyprávění** a **vyprávění ze života**. Těmito názvy rozumíme „vypravěčsky víceméně ucelené syžetové povídky, jež se opírají buď o vzpomínky na vzdálenější nebo na nedávné události a zážitky, anebo jež vyprávějí o zcela aktuálních novinkách“.³⁶ Pokud jde o zážitek vyprávěný očitým svědkem, nazýváme ho **vlastním memorátem**, pokud jde o zážitek tzv. z druhé ruky, jde o **fabulát**.³⁷

Povídky ze života jsou hojně rozšířené a v dnešní době představují produktivní druh lidové slovesnosti s bohatým a pestrým námětovým rejstříkem. Rozsáhlé jsou vzpomínky na dobu před druhou světovou válkou, na samu válku a dobu osvobození. Zvláštní skupinu tvoří i vyprávění týkající se partyzánského hnutí. Převažují ale většinou náměty z osobního a rodinného života. Podle Šrámkové (2008) můžeme tuto tematickou oblast seskupit do větších okruhů, jako jsou dětství, mládí, láska a manželské epizody, pracovní prostředí, řemesla, cesty a cizina, místní tragické nebo mimořádné události a senzace, originální postavy a figurky atd.

Dříve se vedly spory, zda je vůbec možné a vhodné zařadit vyprávění ze života do folkloru. Nakonec tyto diskuze vyústily v závěr, že povídky ze života představují zvláštní kategorii lidové prózy. Šrámková (2008) upřesňuje, že tyto povídky díky své snaze o věrohodnost a pravdivost výpovědi patří do okruhu pověstových žánrů. Od ostatních forem lidového vyprávění se povídky ze života liší tím, že jsou vázány na osobní život, sdělují faktickou událost a žijí v individuální paměti a podání.

³⁶ Sirovátka, O.: *K vývoji folklorních žánrů*. In: Folkloristické studie. Brno 2002, s. 45.

³⁷ Beneš (1990) naopak memorátem označuje text bez promyšlené estetické formy a fabulátem vyprávění, kde jsou jednotlivosti zevšeobecněny až typizovány a formově stabilizovány.

3. LIDOVÁ SLOVESNOST NA STARÝCH HAMRECH

3.1 Úloha lidové slovesnosti v oblasti Slezska a severovýchodní Moravy

Jak bylo uvedeno v úvodní kapitole, obec Staré Hamry leží na pomezí severovýchodní Moravy a Slezska. V této kapitole se pokusíme podívat na specifičnost této oblasti z hlediska lidové slovesnosti tak, jak ji představila ve své studii *Slezsko a jeho slovesný folklor* Marta Šrámková.³⁸

Na území Slezska se stýkaly odedávna čtyři kulturní oblasti – česká, polská, slovenská a dříve i německá. Tyto kultury se navzájem všestranně a různým způsobem ovlivňovaly. Kromě toho Slezsko procházelo složitým historickým a politickým vývojem a dlouho hledalo svou národní identitu. To vše se přirozeně podepsalo na podobě zdejší lidové slovesnosti.

Především v této oblasti nalezneme mnohem více písní, balad, pohádek a pověstí než v jiných českých regionech. Je zde zaznamenána také větší variabilita a větší bohatství motivů. To právě může podle mého názoru souviset s polohou Slezska a s vlivem okolních etnik. Často se zde tedy setkáme s paralelním výskytem českých, polských i německých verzí. O pestrost a různorodost lidové slovesnosti se postaral také bouřlivý rozvoj průmyslu. Do průmyslových center Ostravska se stěhovali dělníci i z dalekých krajín a přinášeli s sebou mnoho nových a neznámých prvků lidové kultury a folkloru. Pomalu se začal vytvářet také hornický folklor. Repertoár lidového vyprávění se obohacoval také vlivem některých menších skupin sezónního dělnictva, jako byli hamerníci v povodí Ostravice, mulaři (zedníci), kteří vyjížděli do bývalého Pruska, nebo sanytráři (zpracovatelé sanytru – ledku draselného), kteří jezdili až do Uher. V těchto profesních skupinách vznikla řada mulařských a hamernických písní a humorek.³⁹

Dalším typickým znakem je, že tradiční druhy lidové slovesnosti, jako je například pohádka, zde žily mnohem déle než jinde a byly součástí repertoáru

³⁸ Šrámková, M.: *Slezsko a jeho slovesný folklor*. In: Slezsko a severovýchodní Morava jako specifický region. Ostrava 1997.

³⁹ Srov. Satke, A.: *O slezských pohádkách a jejich vyprávěcích*. In: Pohádky, povídky a humorky ze Slezska. Ostrava 1984, s. 8.

vypravěčů i v době, kdy tomu tak na ostatním území už dávno nebylo. I dobrých vypravěčů bylo donedávna v této oblasti více než v jiných regionech naší země.

Lidová slovesnost, která vždy zaujímala v životě zdejších obyvatel důležité místo, sehrála ve své historii významnou úlohu. Stala se v době útlaku a nesamostatnosti hlavní nositelkou a udržovatelem českého jazyka, jelikož je úzce svázána s národním jazykem v jeho nářečních variantách.

Závěrem se ještě zmiňme o jednom specifickém útvaru slezského folkloru. Je to folklor zbojnický. Hlavní místo mezi slezskými zbojníky zaujímá postava Ondráše z Janovic, který tvoří jakýsi protějšek k slovenskému Jánošíkovi. Ondrášovská zbojnická tradice pronikla hluboko do prozaického a písňového folkloru na české i polské straně.⁴⁰

Závěrem můžeme říci, že lidová slovesnost slezské oblasti prošla složitým vývojem, a proto je také její obraz bohatší, pestřejší a zachovalejší. V českém folkloru tak zaujímá významné a nezastupitelné místo a stále ještě nabízí pro badatele zajímavou oblast pro výzkum. Právě o historii výzkumů v naší zkoumané lokalitě pojednává následující kapitola.

3.2 Exkurz do historie sběratelství lidové slovesnosti na Slezsku s přihlédnutím k regionu Starých Hamrů

První zápisy ústní lidové slovesnosti ze slezské oblasti se objevují až v druhé polovině 19. století. Nejprve jsou lidové povídky zapisovány spisovně, upravovány a vydávány jako lidová četba. Příkladem může být knížka *Slezských bájí a pověstí* Karla Jaromíra Bukovanského vydaná v r. 1877. V 80. letech 19. století sestavil Vincenc Prasek ze zaslaných materiálů od přispěvovatelů z Opavska a Ostravska první svazek své *Vlastivědy slezské* (I. díl *Podání lidu*, 1888), ve které nalezneme mnoho lidových povídek, přísloví, pověr i zvyků. Osobně výzkum podnikl až profesor krakovské univerzity Lucjan Malinowski. Získal tak velký počet humorek a pověrečných povídek z Horního Slezska, Těšínska, ale i Frýdecka a Hlubčicka. Dalším významným sběratelem byl Jan Vyhlídal (1861–1937), který sám podnikl

⁴⁰ Podrobnou monografii o postavě nejznámějšího slezského zbojníka napsal Alois Sivka (*Ondráš z Janovic*, 1958).

sběratelské cesty po širším Opavsku a v beskydské oblasti. Výsledkem je dvoudílná kniha *Naše Slezsko* (I 1900, II 1902), ve které shrnuje všechny zdejší projevy lidové kultury. Po válce shromáždil bohatý folklorní materiál nejen ze Starých Hamrů Tomáš Čep (1888–1959). Získal hlavně pověrečné povídky, které opatřené svým komentářem uveřejňoval ve Věstníku Matice opavské a Vlastivědném sborníku slezském. V povodí Ostravice pod Beskydami sbíral ústní tradice František Váhala (1911–1974) v rámci sběratelské akce organizované profesorem Frankem Wollmanem. O prázdninách v roce 1931 sebral v Ostravici a Starých Hamrech na třicet pohádek, humorek a pověrečných povídek. Souborně ale tento sběr otištěn nebyl a v současné době je, jak uvádí Šrámková (1997), zřejmě nenávratně ztracen. Některé ukázky z tohoto sběru byly publikovány v časopise *Radostná země* (1951, 1957) a v knize A. Satka (1984). Satka se k tomuto počínu vyjadřuje takto: „Váhala zapisoval doslovně. Hláskoslovně nejsou sice zápisy přesné, ale jinak je zachyceno vše, pokud zapisovatel stačil tempu vyprávění. U jednotlivých vypravěčů uvedl Váhala výstižné charakteristiky a krátké životopisy. Mezi jeho vypravěči vyniká třiašedesátiletý Vincenc Žáček, od něhož stačil F. Váhala zapsat dvanáct čísel.“⁴¹ Některé povídky v této době ve Starých Hamrech zapsal i dr. Adolf Kellner.

Po druhé světové válce rozvinul svou badatelskou činnost Slezský studijní ústav, později Slezský ústav ČSAV v Opavě, který přistoupil k důkladnějšímu a systematičtějšímu sběru ústních tradic. Na stránkách *Radostné země*, čtvrtletníku tohoto vědeckého ústavu, byly otiskovány v padesátých letech nejlepší zápisy. Dnes se zabývají výzkumem na Slezsku hlavně pražské a brněnské pracoviště Etnologického ústavu AV ČR.

Během terénního výzkumu jsem zjistila, že ve Starých Hamrech prováděla sběry lidové slovesnosti a lidového zvykosloví pro Národopisnou společnost jedna z mých respondentek, Františka Pituchová, dále také Věra Šejvlová, která společně s Věrou Šimkovou sbírala písně a tance až ke slovenskému pomezí. Dělal si i poznámky o způsobu života starousedlíků.

Nesmíme opomenout ani starohamerské kronikáře K. Brumovského, J. Wurma, S. Kozáka a V. Faltýnkovou, kteří do *Pamětní knihy obce Staré Hamry* vepsali nejednu pověst.

⁴¹ Satka, A.: *O slezských pohádkách a jejich vypravěčích*. In: Pohádky, povídky a humorky ze Slezska. Ostrava 1984, s. 15–16.

4. VLASTNÍ TERÉNNÍ VÝZKUM

4.1 Metodika práce

V této kapitole bych nejprve ráda představila metody, pomocí kterých jsem prováděla výzkum lidové slovesnosti na Starých Hamrech. Než jsem se vydala do terénu, navštívila jsem pražské pracoviště Etnologického ústavu AV ČR, kde jsem získala cenné informace o tom, jak se mám na výzkum připravit a jaké metody bych měla používat. Na jaře loňského roku jsem vypracovala podle pokynů ústavu dotazník pro respondenty. Ten je rozdělen na dvě části. Strukturovaná část obsahuje otázky týkající se hlavně respondentovy gramotnosti a kulturního povědomí (vzdělání, četba, poslech rozhlasu, sledování televize, divadlo, kino) a dále otázky zaměřené na akt vyprávění (vyprávěcí příležitosti, druhy vyprávění, jejich frekvence atd.).⁴² Druhou částí je tzv. volné téma, kdy by měli respondenti sami vyprávět pohádky, povídky, pověsti či historky, které slýchali od rodičů a starších lidí, které si mezi sebou vyprávěli v rodině nebo které se jim samy přihodily.

Neméně důležité informace ještě před samotným výzkumem jsem získala od pana Ing. Pavla Dužího, který mě informoval o dobrých vypravěčích a za některými z nich se mnou i zašel. Podobně mě ke dvěma vypravěčkám doprovázela i místní rodačka Marie Mrkvová. Díky ochotě těchto lidí a jejich referencím jsem měla mnohé dveře otevřené. Dalším velice důležitým momentem, který otevíral dveře zase k jiným vypravěčům, bylo to, že jsem se mohla odvolat na svou babičku, která se ve Starých Hamrech narodila, čímž jsem si u respondentů získávala důvěru a ti byli poté mnohem sdílnější a přístupnější. Také určitá znalost zdejších poměrů mi dovolovala se vypravěčů přímo zeptat na konkrétní historky, které jsem slýchávala v dětství a na něž by si bez přímého dotazu nejspíše vůbec nevzpomněli.

V září loňského roku jsem se tedy vypravila s diktafonem v ruce k prvním vypravěčům. Při jejich výběru jsem se řídila dvěma skutečnostmi. Vypravěč musel pocházet ze Starých Hamrů a v nejlepším případě zde i celý život žít. Dále jsem o něm musela vědět, že umí vyprávět a že se nebude ostýchat sdělit mi během nahrávání nějaké povídky a historky. V tomto případě jsem se řídila buď svou vlastní zkušeností s daným vypravěčem, nebo jsem dala na doporučení druhých lidí.

⁴² Přílohy – Dotazník.

Všechna setkání probíhala v příjemné a přátelské atmosféře. Jeden z vypravěčů mě dokonce pohostil domácím kozím sýrem a vlastnoručně upečeným chlebem, k pití mi nabídl syrovátku. Po úvodním rozhovoru jsem vždy vysvětlila, o jaký výzkum se jedná a co od vypravěče potřebuji. Poté jsem začala klást otázky ze strukturované části dotazníku. Všichni vypravěči ochotně odpovídali na položené otázky a nejednou se stalo, že již po několika prvních odpovědích zazněla z jejich úst nějaká povídka. Každé setkání bylo samozřejmě jiné, ale ani v jednom případě se mi nestalo, že bych odcházela s nepořízenou. Více se o výkonech jednotlivých vypravěčů zmíním v samostatné kapitole. Průběh konkrétních setkání je nastíněn v přílohách v medailonech vypravěčů.

Nakonec jsem takto během poměrně krátkého období získala deset nahrávek. Na tomto místě bych měla zmínit, že mi bylo v Etnologickém ústavu doporučeno uskutečnit třicet nahrávek. Vzhledem k rozsahu bakalářské práce jsem ale nakonec plánovaný počet respondentů snížila na třetinu. Jsem si samozřejmě vědoma toho, že výzkum nemá takovou výpovědní hodnotu, jako kdybych se držela původních pokynů. I přesto se mi ale podle mého názoru podařilo získat cenné nahrávky.

Co se týká přepisu nahrávek, řídila jsem se běžnou folkloristickou praxí. Vypravěčův projev je vždy vysázen kurzívou, pokud do něj zasahuji, je takový zásah vyznačen normální sazbou písma. K označování hlásek volím pouze písmena běžné abecedy, neužívám žádné zvláštní fonetické znaky. Snažím se podle výslovnosti odlišit znělé a neznělé souhlásky, kvantitu samohlásek i obojí *i* (*i/y*), ale nerozlišuji například dvojí *l*, tedy *ll*.

Při zpracovávání nahrávek jsem získaná vyprávění rozdělila do tří žánrových skupin: pověrečné povídky, memoráty a etymologické pověsti. Ty se teď pokusím jednotlivě představit.

4.2 Pověrečné povídky

Na dotaz směřovaný respondentům, co jim v dobách dětství a mládí nejčastěji vyprávěli rodiče či prarodiče, odpověděla většina z nich, že „strašidelné historky“, v naší terminologii pověrečné povídky. Po výzvě, aby mi nějakou takovou historku vyprávěli, začali vyprávět o lulkaních, basrmonech, bludičkách i čarodějnicích. Mnozí z nich se trochu ostýchali a dávali najevo, že už na tyto bytosti dávno nevěří.

Přesto jsem ale našla mezi vypravěči i ty, kteří ve výskyt nadpřirozených bytostí v minulosti věří a určitým způsobem si ho dokáží i vysvětlit.

Na následujících řádcích teď představím nejrozšířenější pověrečné povídky, které se budou týkat vždy určitého tématu. Povídky doprovodím komentářem a budu se snažit je zkonfrontovat s literaturou a podobnými povídkami z již provedených sběrů v lokalitě Starých Hamrů. Při zpracovávání jednotlivých témat se budu také řídit slovy Marty Šrámkové, která uvádí, že „pověrečná povídka musí folkloristiku zajímat nejen po stránce formální a obsahové, ale i jako vyprávění určené určitému obecnstvu, zda se jí věří, kdy a proč ztratila pověrečnou funkci apod.“⁴³

4.2.1 Lulkaně neboli haly

Vyprávění o lulkaních či halách je rozhodně největším specifikem lidové slovesnosti na Starých Hamrech. O těchto divoženkách se totiž nikde jinde nevypravuje, jak dokládají i Tomáš Čep (1926) a Marta Šrámková (1997). Pro pochopení pověrečných povídek, ve kterých se tyto bytosti vyskytují, je třeba je nejprve představit. Východiskem pro jejich popis je charakteristika Tomáše Čepa ze studie *Slezské povídky lidové o halách a morách* a samotná svědectví mých vypravěčů.

Jak je zřejmé z nadpisu, těmto bytostem se říká buď lulkaně, nebo haly. Než jsem začala s terénním výzkumem, znala jsem pouze první označení. Stejně jako respondenti z moravské strany Starých Hamrů. Respondenti ze slezské strany označení lulkaně vůbec neznali a těmto bytostem neřekli jinak než haly. Tento název můžeme nalézt i u Tomáše Čepa (1926) a Marty Šrámkové (1997). Obě jména vycházejí z charakteristického projevu těchto divoženek. Slovo hala souvisí se slovesem „halati“, což znamená blekotati. Slovo lulkaně odkazuje zase na jejich typický popěvek „lu lu lu lu lu“, který mi někteří vypravěči při nahrávání i předvedli. Jejich vůdkyně se jmenovala Sadapeka.

Lulkaně byly podle lidové víry dívky, které zemřely po ohláškách před svatbou. Změnily se v lesní ženy a mstily se mladým mužům za to, že jim nebylo dopřáno dožít se svatebního veselí. Bývaly oblečené v bílých šatech a vlasy jim splývaly až k chodidlům. Rády zpívaly, dokonce i nábožné písně, ale žádnou z nich nedokončily. Dokázaly se protáhnout až do výšky smrku nebo proklouznout

⁴³ Šrámková, M.: *Česká prozaická folkloristika v letech 1945–2000*. Praha 2008, s. 43.

klíčovou dírkou. Největší nebezpečí z jejich strany hrozilo dřevorubcům, osamoceným mužům v lese nebo těm, kteří se lulkaním posmívali. V tom případě netrvalo dlouho a zdálky se začala ozývat celá stupnice jejich „lu lu lu lu lu“. Toho, kdo nestihl utéct, vzaly do kola mezi sebe a začaly s ním tančovat. Tančily s ním po trní, po skalách, po pařezech, až mu utancovaly nohy po kolena a ubožák klesl mrtev k zemi.

Lulkaně u dřevorubců

Nejrozšířenější a nejznámější povídka o lulkaních, která se ve Starých Hamrech vyskytuje, vypráví o chytrých dřevorubcích. Ti obelstili lulkaně tím, že si lehli hlavami k sobě a přikryli si je kabáty. Lulkaně si potom nedovedly vysvětlit, co to je za tvora, který má jen ruce a nohy a hlavy nikde. Odešly proto a daly se do tance mezi sebou. Tuto povídku znalo šest vypravěčů z deseti. Uvádím zde její dvě verze.

Tatinek povědali, vykladali to, že už viděli, jak ta lulkaňa idě, bylo jich tam asi tych dřevařů asi šest. Tak viděli, tak honem si lehli, hlavy k sebje a dali si kabot na sebe, aby neviděli, aby ta lulkaňa neviděla, kde vlastně maju koneg (sic!) a začatek. Oni to už věděli, co maju dělat, protože oni věděli, že ich by utancovali. No tak honem si polihali a dali kabot tak na ty hlavy. A v ted' ona přišla a pravila: „Jak sem stara Sadapeka, to sem ešče neviděla. Same nohy, same nohy a žadne hlavy.“ A zebrała tu sekyru, víš, takový ten, co to je, a zatla to do teho, do pařezu a odešla.⁴⁴

Marie Fenyková

(narozena 25. 3. 1930 v Ostravici [nyní Staré Hamry]; zaznamenáno 27. 9. 2008 v Pardubicích)

V lese akýsi chlap byl a že přišli ti, oni tam robili jako v tym lese, ti chlapi rubali. A že kajsí ty lulkaně viděli, tak že ti chlapi tak polihali hlavami k sebje. No a ti lulkaně že přišli a že pravili: „Same nogy, žodne glovy.“ A vjec si už nepřamatuju, no. A že pošli pryč.⁴⁵

Božena Lukešová

(narozena 5. 12. 1933 v Ostravici [nyní Staré Hamry]; zaznamenáno 11. 9. 2008 ve Frýdlantě nad Ostravicí)

⁴⁴ Přílohy – zvukový záznam č. 1.

⁴⁵ Přílohy – zvukový záznam č. 2.

To, že se jedna povídka objevuje u více vypravěčů, svědčí o tom, že pochází z jednoho zdroje. Najít zdroj k této pověrečné povídce, ostatně jako ke všem dalším, je ale nemožné. Vždyť několik verzí této povídky nalezneme už u Tomáše Čepa, který zde prováděl sběr po první světové válce.⁴⁶ Ve *Slezských povídkách lidových o halách a morách* uvádí deset povídek, ve kterých figurují haly. Čtyři zapsané povídky jsou vlastně různými verzemi povídky o chytrých dřevorubcích. Vždy se v nich vyskytují určité stejné motivy:

1. Událost se stala dřevorubcům, kteří seděli nebo leželi okolo ohně v lese.
2. Když zaslechli lulkaně, dali hlavy k sobě a přikryli si je kabáty.
3. Lulkaně, která přiběhla k dřevorubcům jako první, nechápala, co to před ní leží, a svůj údiv projevovovala velice podobnými větami:

„*Jak sem stary d'aboľ, to sem ešče něviděla. Same nohy a žadne hlavy.*“

„*Same ruky, same nohy a hlavy nic? Temu jo něrozumim.*“

„*Jak sem staro, tak sem hlupo, ale takoveho stvořeňo sem ešče něviděla.*“

„*Same nohy – hlavy nic, same nohy – hlavy nic.*“⁴⁷

Pokud porovnáme povídky zaznamenané před takřka sto lety s povídkami zachycenými dnes, dojdeme ke zjištění, že se jejich obsah ani forma téměř nezměnily. Je pravda, že v minulosti existovalo více verzí a motivicky byly povídky bohatší. Hlavní motivy uvedené výše ve třech bodech zůstaly ale stejné. Dokonce ani na replice, kterou pronáší překvapená lulkaně, se žádným způsobem nepodepsal zub času a lidé si už více než sto let povídají tu samou příhodu o tom, jak dřevorubci přelstili divé lesní ženy.

Tato povídka se v převyprávěné formě vyskytuje i v literatuře, a to v knize *Pytláci v Zadních horách*⁴⁸ od Vladislava Kropa. Tento lesník a zároveň kronikář se snažil popsat život v Zadních horách⁴⁹ v období před první světovou válkou a krátce po ní. Informace o lulkaních čerpal z úst pana Miroslava Kubačáka ze Starých Hamrů.

⁴⁶ Čep, T.: *Slezské povídky lidové o halách a morách*. In: Vlastivědný sborník slezský 2. 1926, s. 205–211.

⁴⁷ Uvedené repliky pocházejí ze čtyř výše zmiňovaných povídek zaznamenané Tomášem Čepem.

⁴⁸ Krop, V.: *Pytláci v Zadních horách*. Český Těšín 2003.

⁴⁹ Zadními horami je nazývána část Beskyd v okolí Bílé, Starých Hamrů a Čeladné.

Nabízí se otázka, zda respondenti, kteří mi tuto povídku vyprávěli, neměli informace z této knihy nebo z jiného psaného zdroje. Nikdo z nich to ale nepotvrdil. Říkali, že tuto příhodu slyšeli z úst tatínka, staříčka nebo že se vyprávěla mezi chlapy v lese.

Hala na návštěvě

Další dvě příhody vyprávějí o tom, jak chodily lulkaně k lidem na jídlo a jakým způsobem potom lidé poznali, že nedali najíst žebračce, ale divožence.

*Chtěli ist do kostela manželé a děcka byly doma, ale už kapečku take odrostlejší, že se něboli ich něchať doma, normalně to bylo. Ale že pry včil tam přišla taka baba, lulkaňa asi to byla nebo ja něvim, mohla to byt jakasi, či ja vim co. Že pry měli ted' strach odejdit z chalupy a že chce ji dali najest', že ji dali kobzole a kyšku. Tak že pry ty kobzole si hozala za jaklu a tu kyšku nalivala do botku a z tych botku to popijala a tak oni potem pravili, jako ti rodiče, že už potem do toho kostela něšli, že měli strach. A potem už tak dluho, až ona odešla. Tak jak odešla, jak už byla kusek od chalupy, tak potom šli, zamkli chalupu a šli do toho kostela. A ona už pry byla na takym kópcu, na ně juchala, vyletěla už taky kus cesty do kopca.*⁵⁰

Františka Pituchová

(narozena 2. 4. 1928 ve Starých Hamrech; zaznamenáno 3. 9. 2008 ve Frýdlantě nad Ostravicí)

*Jednou, byl takovy podzim a byly mlhy, někdo zaklepal na dveře a oni otevřeli, a tam stala takova osubka uplně teňučka jenom v takove plachetce, a tak oni ju pozvali dál a prostě ona si nesesla ke stolu, ale sedla si na zem, a když ji nalili, tak ona chlebtala jak kočka a zjistili, že je to hala. Tak jí tam řekli, ať si tam lehne, tak ona na otepce sena tam se vyspala. A ráno odcházeli do kostela a zavřeli – tenkrát, že, nebyly zámky, tenkrát bylo jenom všeco na provázek, na záklapku. A když scházeli z toho kopce, tak viděli, jak ta hala se protáhla tou dírkou na ten provázek a stála u té chalupy a najednou rostla, rostla, rostla, rostla, až se rozplynula.*⁵¹

Zuzana Švébišová

(narodila se 11. 3. 1944 v Ostravici, zaznamenáno 5. 10. 2008 v Ostravici)

⁵⁰ Přílohy – zvukový záznam č. 3.

⁵¹ Přílohy – zvukový záznam č. 4.

Paní Pituchová uvedla, že jí tuto příhodu vyprávěl pan Lukeš z Řehúciho. Jen si už nepamatuje, zda se to stalo přímo u Lukešů nebo u jejich sousedů. Paní Švébišová příběh zná díky mamince, která prováděla v této lokalitě folklorní sběr. Příhoda se prý stala panu Pavloskovi z Jatného, který pocházel z Řehúciho. Dvě podobné povídky lze ale nalézt i u Čepa. V jedné z nich přichází v neděli ráno do chalupy žena, která vypadá jako Slovenka. Rodina si myslí, že se jedná o žebračku, a tak jí dají najíst. Když jde rodina do kostela, žebračka zavýská: „*Hehehe! Včil sem se najedla, tuž zas si pujdu zatančić.*“ Vtom se začne vytahovat, růst, že je za chvíli větší než okolní smrky. Tak lidé poznají, že se jednalo o halu. V druhé povídce přijde za staříčkem hala a rozkáže, ať jí dá najíst. Potom si „*sédla pod prah, brala zemjoky a strykala je do kapes. Sryvotku lola za ňadra.*“ Po chvíli se staříček podíval, kde je, ale jí už nebylo. Jak rychle přišla, tak rychle zase odešla.

Porovnáním opět zjišťujeme, že se v dnes zachycených povídkách vyskytují stejné motivy a stejné rozuzlení příhod jako v povídkách sebraných Tomášem Čepem. Stejně popisuje chování hladových lulkaní i Vladislav Krop v knize *Pytláci v Zadních horách*: „*Když gazdina scedila vodu z uvařených brambor, braly je a jedly ještě teplé. Co nestačily pozřít, strčily za průsvitné roucho na svá plochá prsa. Za pár okamžiků se ztratily, aniž si otevřely dveře.*“⁵²

Obrana před lulkaněmi

Paní Františka Pituchová se ptala lidí, kteří jí o lulkaních vyprávěli, jak se před těmito lesními ženami bránili. Odpovídali jí, že je prý už znali, a když viděli, jak se blíží k jejich chalupě, urvali dvě kopřivy z hnojiště a dali je do kříže na schodky před dveře. Chalupu zamkli, okna zavřeli a lulkaně potom už dál nešly. Tomáš Čep uvádí, že při příchodu haly se člověk zachrání, když svleče šaty, sundá si boty a vše obrátí naruby. Také je podle něj nutné rozebrat dýmku a položit ji na zem.

Víra v lulkaně a světýlka

Všech vypravěček jsem se tázala, zda v lulkaně věří, a pokud ne, jak si vysvětlují vznik tolika pověstí. Žádná z nich si nemyslí, že by lulkaně existovaly dodnes. Jejich výskyt v minulosti ale zcela nepopírají. Povídky se dříve vyprávěly jako skutečné události a všichni jim věřili.

⁵² Krop, V.: *Pytláci v Zadních horách*. Český Těšín 2003, s. 18.

Jedna z respondentek uvedla, že pan farář před lety jednomu místnímu člověku řekl, že světýlka, která viděl, jsou duše zemřelých, které trpí. Respondentka přejímá toto vysvětlení a myslí si, že lulkaně i basrmon byly také dušičky. Toto odůvodnění není ojedinělé. Marta Šrámková to dokládá těmito slovy: „Ve Slezsku i ohniví muži, fajermoni a světýlka jsou duše hříšných lidí.“⁵³

Všechny vypravěčky shodně tvrdily, že hodně v tom ohledu účinkoval alkohol a že většina bytostí se „zjevovala“ lidem jdoucím z hospody. Na druhou stranu ale dvě respondentky vyprávějí, že se s lulkaněmi setkali i jejich nejbližší a že jejich svědectví jsou věrohodná. Maminka jedné z nich prý potkala v potoce u Kostí jakousi „babu“ s přehozenými vlasy, která se škrábala do vrchu a vypadala jako lulkaně. Veruna, která pomáhala v rodině druhé respondentky, zase jednou viděla starou shrbenou ženu, která chodila nohama navrch na jedli s hlavou dolů. Když byla nahoře, tak prý sletěla po haluzích dolů, ale nic se jí nestalo.

Co se týká různých bludiček a světýlek, která lidé vídávali, lze je podle respondentek snadno vysvětlit. V jednom místě byly ve Starých Hamrech vrty na naftu, které byly po čase zrušeny. Je možné, že zde čas od času vyšlehávaly plamínky a hořely unikající plyny. Jedna vypravěčka dokonce tvrdila, že v těchto místech sama viděla světýlka. V tu chvíli si prý vzpomněla na všechna strašidelná vyprávění a měla veliký strach.

4.2.2 Basrmon

Další démonologickou postavou, která se vyskytuje ve zdejších pověrečných povídkách, je basrmon.⁵⁴ Vyprávění o této nadpřirozené bytosti, která podle tradice žije u vody a topí kolemjdoucí, nejsou v českém, ale ani v zahraničním prostředí ničím výjimečným. I v povídkách a svědectvích respondentů ze Starých Hamrů se objevovaly všeobecně známé motivy.

Jedné z respondentek prý v mládí kamarádka vyprávěla, jak ji basrmon lákal na pentličky nejrůznějších barev a tvarů, které před ní rozprostřel. Respondentka

⁵³ Šrámková, M.: *Slezsko a jeho slovesný folklor*. In: Slezsko a severovýchodní Morava jako specifický region. Ostrava 1997.

⁵⁴ Nářečně „basrmon“ nebo „basrymon“, jinak vodník nebo hasrman (z něm. substantiva „Wassermann“).

k tomuto dodává, že dříve byla veliká bída a dívky na službě často nedostávaly žádnou mzdu. Nemohly si nic koupit, a tak alespoň o svých přáních snily.

Jiná vypravěčka slyšela od své stařenky vykládat o tom, že si basrmon sedl jistému chlapovi na pytel, který nesl na zádech. Ten se divil, proč je pytel tak moc těžký, až zjistil, že mu na něm sedí zelený mužík. Podle všeho byl ale tento člověk notně opilý a alkoholem mu ztěžkly nohy i ruce.

Respondenti uváděli, že dříve se říkalo, že basrmon žije v Červíku, horském potoku, který se vlévá do řeky Ostravice. Lidé ho tam častokrát vídávali a zdaleka se mu vyhýbali.

Při terénním výzkumu jsem zaznamenala tři velice pěkné a ucelené historky o basrmonovi, které zde uvádím. Všechny vyprávěla paní Františka Pituchová.

Jak koně viděli basrymona

Pravila mi ona, taky ta paní Němcová, že její chlop vozil dřevo na ostravicku pilu s koňami. No a jak jul (sic!) zpatky, domů, tak tam přes ten most nějaký jel, tuž pry ty koně se před tym mostem zastavili a něpujdu a něpujdu dale. A už bylo tma. A tak on pravil, že jich poháňal, nejprv zhurta na ně, bičem, něpomohlo, koně panky se postavili, přednimi nohami dovrchu a ni a ni něpujdu. No tak on pravil, že už si něvěděl rady, že potom přešol přes ten most a zase zpatky, že tam nic něbylo, na tym mostě, tak něvěděl čemu tam ty koně nechcu jist', že, a vuz byl prozdny, takže nebyl těžky. Tak nic. Tak nanovo ty koně potom švihnul, aby toto, a oni se naraz se pry porvali, ten vůz, a tryskem potem, tryskem přes ten most přeletěli a tam se zastavili a tak pry s nimi třepalo, zpocene byli, pěnu u huby. Tuž představě si, co ony tam viděli? Či ty koně maju inši oči než člověk. Beztak toho, to si ludé vysvětlili, beztak toho basrymona.⁵⁵

Františka Pituchová

(narozena 2. 4. 1928 ve Starých Hamrech; zaznamenáno 3. 9. 2008 ve Frýdlantě nad Ostravicí)

Jezevec

Jednou takovy chlopek šel do hospody, vypil si tam hodně a byl to dřevorubec, tak mjul ze sebu pilu aj sekyru, že. Šel z roboty rovnou popít' a ted' že pujdě domu a tam pry jak šel přes potoček, jak byl mostek, tam cosi začlo šustit' a un byl isty, že to

⁵⁵ Přílohy – zvukový záznam č. 5.

*basrymon, nemoh si to jinač vysvětlit. Tak leknul a švic tu sekynu po tym, kaj to šustilo, a prašul pilu a utěkal domu. No a ráno potřeboval nářadí, že, tak se musel pro to vratit', tak tam ráno šel a pilu našel a sekyna byla zabodnuta do hřbeta jezevcovi.*⁵⁶

Františka Pituchová

(narozena 2. 4. 1928 ve Starých Hamrech; zaznamenáno 3. 9. 2008 ve Frýdlantě nad Ostravicí)

Uplakané basrymoňátko

*No a tam pry byl basrymon, pravila mi mamka, že to vykladaly ty roby na těch škubačkach. A že ten basrymon, že tam bylo dycky strašně plakat' slyšet' plakat male děcko. O pulnoci taky nařek, take plakaní, že ti chlopi, co jezdili do Ostravy do roboty, nebo kaj jindě, němohli spat' a že byli z toho něvyspani a něšťastni a dycky se to opakovalo taky nařek, taky plač maleho děcka. Tak že ty roby už něvěděly co, tak se pry tři nebo čtyry zebraly a šly kajsi za jakusi robečku, kera byla v polovicu, tam jak je ostravska chata kdysi byla, v Ostre, tam měla jakusi chyšu, takova kořenářka, bylinkařka, uměla léčit', uměla zařikávat', uměla všecko možné. Takže za ňu zašly, co maju robiť, aby se toho zbavily jako teho plaču. A ona pravila: „Robečky, já vím, že němotě, že motě bidu, ale esi kere zbylo jako po děťach, jaka čapečka nebo plinečky nebo kabotek, pozbirajtě to, dajtě to do uzelka a hodťě to tam do teho kovira, to plače male basrymoňatko a jemu je zima.“ No tak ty roby prišly domu, pozbiraly, kerak co zbylo po děťach měly, daly to do uzelka, svozaly a zase všecky čtyři šly a čím bliže byly teho kovira, teho jezera, tak se držely za ruky, už se boly. A přistupily bliže ku samemu kraju, bylo náledi aji, tak ta nejsilnější, co měla jaku fortel, pry se rozehнала a švihýc tam ten uzelek hodila doprostředka toho kovira. No a utěkaly domu, to bylo kolem pul dvanacte nějak. Utěkaly domu a včil každa čekala doma, co se bude d'at'. Bylo o pulnoci a bylo potichučky a už něbylo plaču.*⁵⁷

Františka Pituchová

(narozena 2. 4. 1928 ve Starých Hamrech; zaznamenáno 3. 9. 2008 ve Frýdlantě nad Ostravicí)

Všechny tři povídky jsou po obsahové i formální stránce dobře vystavěné. Jsou srozumitelné a končí vždy zajímavou pointou. Vypravěčka je posluchači podává velice napínavě a poutavě. V první povídce s existencí démonologické postavy

⁵⁶ Přílohy – zvukový záznam č. 6.

⁵⁷ Přílohy – zvukový záznam č. 7.

polemizuje (*Tuž predstavte si, čo ony tam viděli? Či ty koně maju inši oči než člověk.*), ale nepopírá, že to byl lidský výmysl, který nevysvětlitelný jev přisoudil basrmonovi (*Beztak toho, to si ľudé vysvětlili, beztak toho basrymona.*). Druhá povídka je přímým důkazem vlivu alkoholu na lidskou fantazii. Třetí povídka je unikátním svědectvím o repertoáru „škubaček“ (draní peří) a pevné víry v existenci nadpřirozených bytostí.

Jednu z těchto tří zaznamenaných povídek se mi podařilo nalézt ve studii Adolfa Kellnera z roku 1941 o nářečí širšího Ostravska.⁵⁸ Povídka o jezevci je zde prezentována jako ukázka starohamerského nářečí. Zapsal ji přímo A. Kellner, ale bohužel u ní není uvedeno jméno vypravěče. Cituji pro srovnání obou variant Kellnerem zapsaný text:

Muj brater ros šol z lesa a ňiz dvje pily. A bylo pjekně mjes'iačno a slychovoť, že pod Jalnym chodži vasrⁿmon. A tu naros čvach, čvach, čvach po vodže ... a vystupuje z vody na cestu. Ten prask pilami ze sebje a drap pantog do ruky a vasrⁿmon g noham mu přichodži. Un s teho leku, že ňeućieče, řnul ho přez hlavu. Un skvičuť a skuluť s'ie spatky g vodže. A un dostoť velky strach, drap pily na pleca a do ućečky domu. Přišoť domu v jednu hodžinu a uš potym ňespoť ňidz do rana. Rano, jak svitalo, šol s'ie dživać, co zabjuť, lebo babu ožhralu lebo vodňika. A přišoť a tam ležuť jazovec.

Jak je vidět, obě varianty jsou si velice podobné. Děj, motivy i všechny důležité prvky povídky zůstaly ve vyprávění paní Pituchové zachovány dodnes. Dokonce i takový detail, jako je přesné uvedení dřevorubcových nástrojů (pila a sekera), nebyl zapomenut. Pod názvem *Vasrmon pod Velkovským mostem* je zaznamenán podobný příběh i v publikacích *Pověsti a legendy Moravy a Slezska* a *Z úst do úst – Lysohorské pověsti*⁵⁹ od manželů Poláškových, jejichž informátorkou je i Františka Pituchová. Lze tedy předpokládat, že danou povídku převyprávěli podle jejího vyprávění. V těchto knihách pověstí je dále zaznamenán příběh o hastrmanovi z řeky Ostravice, který chtěl utopit mladého dřevaře v místech, kde se dnes nachází

⁵⁸ Kellner, A.: *Nářečí širšího Ostravska*. In: *Od Ostravice k Radhošti*. Duchovní kultura kraje. 1941.

⁵⁹ Polášek, J. – Polášková, J.: *Pověsti a legendy Moravy a Slezska*. Český Těšín 1997, s. 175–176.

Polášek, J. – Polášková, J.: *Z úst do úst. Lysohorské pověsti*. Dobrá 2008, s. 31.

přehrada. Od „stryka“ Nováka ze Starých Hamrů je zde převzat příběh o basrmonovi, který se proměnil v „*mohutné chlapisko bez hlavy, které stále rostlo, až bylo veliké jako jedle*“. A konečně tu nalezneme povídku o basrmonovi, který srazil starému Zajíci, otci Johany Kozlové ze Starých Hamrů, kloubouk, aby ho nalákal do hlubší vody a utopil.

4.2.3 Pověry

Další okruh pověrečných povídek, který jsem zaznamenala, se týká pověr. Pověru obecně chápeme jako nepodloženou a iracionální víru v souvislost mezi různými jevy. Pověry jsou vázány na otázky života, zdraví, nemoci, smrti, lásky atd. Dříve se tradovalo také mnoho pověr, které souvisely s bohatou úrodou a se zvýšením produkce při dojení dobytka. O tom, jakými prostředky si lidé k hojnosti dopomáhali, vyprávějí následující dva texty. První příběh se údajně odehrál v 80. letech 20. století, druhý slyšela respondentka vyprávět od své maminky.

Naha baba zbira rosu

Vykladal mi jeden chlap, ale to byl haviř, jezdil do Ostravy ze slovenske strany, ale dyť to bylo v tych rokach, mi to nejdě do hlavy, že eště tak pozdě a také pitome baby su na světě, že jul, čekol na autobus od Slovenska a pravil, divol se a pravil, ja som tu babu znol. Ta ona naha, ráno skoro bolo, ve tři hodiny už musol isť ku temu autobusu, aby byl v šest hodin na šachtě, že. Rano skoro, baba naha, měla tam hroticu a chodila s taku bilu loktušku a dycky šastla po te travě. Ale ni u sebe, ona to u susedky robila, bo te susedce dobre dojila krava a ona myslela, že to, dycky pozbirala jako kdyby smetanu, tu rosu pozbirala do te loktušky a krutila do toho žběrka svojoho, do te hrotice a potom to dala te svoji krave vypiť. A pravil tuž, že dyby mjul čas, že by ju šol polekať, ale že musel na ten autobus isť.⁶⁰

Františka Pituchová

(narozena 2. 4. 1928 ve Starých Hamrech; zaznamenáno 3. 9. 2008 ve Frýdlantě nad Ostravicí)

Roba čaruje

No a eště pravila, že na Javořince že kerasi roba že prostě čarovala, beztak že ji to nepřomohlo. A že ten Lid'ok, un rod popjul. A že šol rano, šol jako z te hospody po te

⁶⁰ Přílohy – zvukový záznam č. 8.

Javořince a že ta roba měla loktušu tak přehodzenu a ty konce, že musely vločat' po zemje, po zemi jako. A že furt pravila: „A ja беру polovicu, a ja беру polovicu.“ Z teho jeho pozemka. A un že zeřvul: „A ja беру cely!“ A za robu že. Oni lude věřili těm čarum pryv.⁶¹

Božena Lukešová

(narozena 5. 12. 1933 v Ostravici [nyní Staré Hamry]; zaznamenáno 11. 9. 2008 ve Frýdlantě nad Ostravicí)

Motivy, které se objevují v povídkách opět nejsou ničím výjimečným. Když prováděl Tomáš Čep sběr lidové slovesnosti na Starých Hamrech, zaznamenal mimo jiné i povídky *Čarodějnice učaruje kravám* a *Čarodějnice sbírá rosu k čárům*⁶². První povídku vyprávěla Rozálie Dudová, druhou A. Novák, oba ze Starých Hamrů. V první z nich je uvedeno: *„Před vychodem slunka uvid'ul hojny B. na polani místo zvěře nahu robu, kera zbirala věchtem s trovy rosu a krutila ju do hrotka. (...)Baba, jak nakrutila te rosy do hrotka, šla a vytašla zpoza křiba jakysi prut a počla šlahac po rosě, a přitym povědala: ‚Mi polovic, tobě polovic.‘ “* Když žena odešla, vzal hajný prut a začal s ním šlehat po trávě se slovy: *„Mi všecko, a tobě nic.“* O několik dní později se k hajným přišla zeptat sousedka, proč její krávy nedojí, kdežto jejich krávy dojí tak moc. Tak hajný poznal, že „čarodějnicí“ byla jejich sousedka. V druhé povídce spatřili „šverci“ toto: *„Baba byla biłu plachtu od'oto a chodila štvernožky po zemi a zbirala do huby rosu a potem ju vypluvala do hrotka, kery měla sebu.“*

V tuto chvíli si můžeme položit otázku, zda výše uvedené texty nějakým způsobem souvisejí s povídkami zaznamenanými T. Čepem a zda se tedy jedná o variace povídek, které se vyprávěly před téměř sto lety. Odehrávají se ve stejnou dobu (brzo ráno), ve stejném prostředí (polana, louka) a z úst „čarujících“ žen slyšíme i stejnou repliku (*„A ja беру polovicu, a ja беру polovicu.“* a *„Mi polovic, tobě polovic.“*). Na druhou stranu je třeba si uvědomit, že sbírání rosy bylo v minulosti jednou z nejrozšířenějších „čarovných“ praktik. Úkony a repliky, které se k této pověře vztahovaly, byly všeobecně známé.

Obě vypravěčky svými příběhy doložily, že dříve existovali lidé, kteří věřili v pověry a lidovou magii. Potvrdili to i ostatní respondenti. Jedna z respondentek

⁶¹ Přílohy – zvukový záznam č. 9.

⁶² Čep, T.: *Lidové povídky slezské o čertech a čarodějnicích*. Věstník Matice opavské 31–32, 1925–1926, s. 31–32.

upřesnila, že lidé, kteří věřili „čárům“, se podle nich i řídili. U jejich chalupy musely například růst určité rostliny. Od té doby se na jedné osadě rozšířila lilie zlatohlávek, která byla považována za čarovnou rostlinu. Tito lidé se také chořovali radit k starému muži, který údajně žil na Radhošti. Říkali, že je to čaroděj a když procházel vesnicí, tak před ním schovávali děti. Jedna z respondentek to sama zažila, když jí její „stařenka“ před tímto mužem schovala do sklepa.

Kromě sbírání rosy byly podle respondentů hojně rozšířené ještě jiné pověry. Když si člověk chtěl něco půjčit, mohl o to přijít požádat, až se kráva otelila. Pokud se někomu udělalo v kostele špatně, měl si otřít košilkou naruby obličej. Když někdo přišel na návštěvu, musel se otřít o pec, aby „*děcku spani něunis*“. Zajímavé pověry se váží k úleku. Polovina respondentů uvedla, že když se dítě leklo psa, ustříhlo se zvířeti kus chlupů a polekané dítě se jimi okouřilo. Když se leklo dospělého člověka, okouřovalo se jeho ustřiženými vlasy. Dva respondenti dále uvedli, že takové dítě mělo jít co nejrychleji na malou stranu a nemělo nic jíst ani pít, aby úlek v člověku nezůstal. Většina vypravěčů s některou z těchto praktik měla vlastní zkušenosti, jak dokládá i tato vzpomínka.

Úlek

*Pes mě uhryz, ale naš domácí, menoval se Bosek. A on ti mě ukusnul a stařenka eště žila, tak ona ti mu ustříhala chlupy, dala to na ližku, včil otevřela vratka u peca a tam to tak, s tím, na tym pecu to se uškvařilo na te ližce, tak na to nalela trochu vody a ja sem to musela polknout’.*⁶³

Marta Lukešová

(narozena 15. 12. 1943 ve Starých Hamrech; zaznamenáno 9. 9. 2008 ve Starých Hamrech)

O tom, co dělat, když se dítě vyleká, hovoří i Jan Vyhlídal (1903): „Proti zleknutí dítě se kadí tchořím masem a třískami z devíti prahů. Zlekne-li se člověka, tu dlužno přidati vlasy třikrát ustříhnuté; jestliže se vylekalo krávy, psa, vezmou se ku kadění chlupy. (...) Když vylekání není veliké, pošlou rodiče dítě na malou stranu.“⁶⁴

⁶³ Přílohy – zvukový záznam č. 10.

⁶⁴ Vyhlídal, J.: *Naše Slezsko*. Praha 1903, s. 205.

4. 3 Memoráty

Memoráty neboli vzpomínková vyprávění mají v mnohých směrech pro folkloristiku velkou hodnotu. Zachycují svědectví o životě minulých dob, vyjadřují názor vypravěče na společenské a historické události a v neposlední řadě nabízejí posluchačům zábavné i poučné informace. Předávají se pouze ústní reprodukcí, vyznačují se tak jedním z nezákladnějších znaků ústní lidové slovesnosti.

Během terénního výzkumu jsem zaznamenala poměrně velké množství povídek ze života. Vypravěči vzpomínali jak na minulé časy, tak i na události, které zažili teprve nedávno. Tematické okruhy se týkaly většinou vypravěčova dětství a mládí, války, partyzánského hnutí, života před výstavbou přehrady atd. Respondenti často také hovořili o životě svých rodičů a prarodičů.

První dvě povídky ze života, které zde cituji, stojí žánrově na pomezí mezi pověrečnou povídkou a memorátem. Sice se v nich nesetkáváme s nadpřirozenými bytostmi, ale objevují se v nich určité tajemné a nevysvětlitelné jevy. První povídku uvádím ve čtyřech verzích. To, že příběh zná více vypravěčů, je dáno místem, kde se tato událost odehrála. Dějištěm příběhu je totiž osada Němčanka, kde se níže uvedení vypravěči narodili.

Pláč mrtvého dítěte

*Tam bydlela, tam jak bydlí teď doktoři, tak esi před Červikovskými, ja ti nevim, ale myslim si, že už před nimi, že bydleli, bydlela ňaka svobodná holka, menovala se Kaťuše a ona byla gravidní a ja ti nevim s kym, nebo co, to už je jedno. Porodila a to dítě zahrabala do toho kameni, tam do te hráze. Tam směrem k našemu. (...) Tam ho zahrabala a tam pry bylo slyšet strašny brek, plač. To stařenka vykladala, že tam bylo slyšet dětsky plač. No a potom kdosi ju udal, tu Kaťušu, z Hamer, ja ti nevim kdo. Přišli pro ni četnici, že už prostě nema břicho a kde ma dítě a tak dále, že ju nikdo neviděl s dítětem a to. No a tak nakonec ona se přiznala, že ho zahrabala, tak ho musela vytáhnout z tam odsud' no a tak že už potom přestalo.*⁶⁵

Anežka Fornadlová

(narozena 3. 3. 1942 v Ostravici [nyní Staré Hamry]; zaznamenáno 18. 10. 2008 v Ostravě)

⁶⁵ Přílohy – zvukový záznam č. 11.

Tam služila, no tam dolu u Marty, jako nějaká služka a že jak pryv chodili ti galani, tak že ju postiskali a že ji teklo mlíko. No a pak že jako se to dověděli už četníci, že přišli pro ňu, za ňu a že musela ukozať, tam v grapě, je take hromadisko, tam pry to měla to pořbene. Že to musela vyhrabať, polibit' a že zebrali to děcko aj ju a už že vjec jich něbylo. Veruna to vykladala dycky.⁶⁶

Božena Lukešová

(narozena 5. 12. 1933 v Ostravici [nyní Staré Hamry]; zaznamenáno 11. 9. 2008 ve Frýdlantě nad Ostravicí)

Představ si, že ani nevim, či to byla jako Slovenka tam jako, co měla tu chalupu, a měla tam nějakou služku, esi, říkali ji Dora. A u te Dory služilo jakesi děvča. No a že to jako pochovala tam jako, porodila a hodila to tam mezi ty kameně. To mi tak zhodně vykladala ta Božena Konečna, co maju jako tu chalupu, no. A že tam a oni povědali, oni pověděla ta Božena, že bylo jich slyšet kolikrat brečet', tak to děvča jako, jako viš, jako ta dušička. No a že si dala, že si dala za pokani ta maminka, že nikdy nevezme do pusy jahodu za to. Něbude dovať, že něbudě bo tam byvalo hodně jahod na Němčance po tych. Ale ju zavřeli asi. Přišli že četníci a zavřeli ju.⁶⁷

Marie Fenyková

(narozena 25. 3. 1930 v Ostravici [nyní Staré Hamry]; zaznamenáno 27. 9. 2008 v Pardubicích)

Čtvrtý vypravěč doplnil, že na místě, kde bylo dítě zakopáno, vyrostla kalina⁶⁸ a ozýval se odsud čas od času pláč.

U jednotlivých variant této povídky si můžeme povšimnout jednoho výrazného znaku. Všichni vypravěči se snažili přesně lokalizovat dějiště příběhu, čímž povídce dodali na věrohodnosti. Chtěli také podat přesný popis událostí, proto během vyprávění usilovně vzpomínali, co se tehdy vlastně odehrálo. Touto snahou je ale poznamenána formální stránka povídek. Je v nich použito nadmíru vycpávkových slov a zbytečných informací. Asi nemusíme pochybovat o tom, že se tato událost v minulosti stala, určité rozpaky ale může vyvolávat skutečnost, že zde byl dle slov pamětníků slyšet dětský pláč.

I zde můžeme nalézt obecně známé motivy. To, že si maminka mrtvého dítěte odřekla jahody, je mezi lidmi rozšířenou pověrou, můžeme se o tom dočíst

⁶⁶ Přílohy – zvukový záznam č. 12.

⁶⁷ Přílohy – zvukový záznam č. 13.

⁶⁸ Kalina obecná (*Viburnum opulus*).

mimo jiné i v *Babičce* od Boženy Němcové⁶⁹. Také kalina, která vyrostla na místě činu, je známým symbolem podobných neštěstí.

O děvčátku, které krmilo hada

Byla tam takova holčička, male děvčatko a oni museli chodit' do lesa na dřevo, tak dřív ty děti se nechávaly, zavřely se domu, doma viš. A tak nachystali že mu, dycky mlíko a knedlíky. Ale ty knedle viš, u nas se tomu pravilo pučky. Knedle pučky, viš. To byly třeba z vařených brambor. No a tak mu to dycky nachystali a ono mělo asi tak tři čtyři roky to děvča, že. No a roz se měli, že šli do lesa na to dřevo a že se někdo vrátil pro něco a ted' viděli, jak to děvča tam s kymsi mluvi. A že povedalo: „Nědam mličičto, ale tež pučečty musíš sněst, zjizť, viš.“ A oni se podívali do okna a tam byl had a pjul to mlíko. A ono se vadilo s tym hadem, že ma zjezt aj ty knedle, viš, ty pučky a ne enem to mlíko. No a tak se strašně polekali a teho hada zabili. A to děvča tak tesknilo že po tym hadovi, že brečelo, až zemřelo.⁷⁰

Marie Fenyková

(narozena 25. 3. 1930 v Ostravici [nyní Staré Hamry]; zaznamenáno 27. 9. 2008 v Pardubicích)

Tato událost se podle slov respondentky stala u Leciánů. Zajímavou skutečností je, že podobný příběh nalezneme v pohádce Boženy Němcové *Hadí korunka*. Příběh začíná tím, že se dozvídáme, že za malou holčičkou chodil každé ráno had a pil s ní mléko. Příběh ale pokračuje jinak než je tomu v uvedené ukázce.

Následující povídka dokumentuje nelehký život na samotě a svéráznou povahu některých horalů.

Manželské soužití

Jeden takovy kousek ode mě byval tež a ten tu manželku tak bil. Dycky ožraly bol a děcko zadusil (nesrozumitelné) no, ovšem byla z násilněna, že ňakym hitlerovcem, tak děcko hodila k valšinam (nejasné – k olšinám?) a tak nakoněc un ju to furt

⁶⁹ „To je tak mezi námi, milostivá paní, jak umře matce dítě, nejí do svatého Jana Křtitele ani třešně, ani jahody. To prý chodí Panna Maria po nebi a rozdává to ovoce těm malým dítkám. Kterého dítěte matka ale zdrženlivá nebyla a od toho ovoce jedla, tomu řekne Panna Maria: ‚Vidíš, holátko, na tebe se málo dostalo, matka ti to snědla.‘ Proto se zdržujou matky od požití toho ovoce. No a když se zdrží do Jana, zdrží se po Janě taky,“ doslovlala babička. (Němcová, B.: *Babička*. Praha 1971, s. 45.)

⁷⁰ Přílohy – zvukový záznam č. 14.

vyčítal jo, tak dycky jak přišel ožraly, tak ju zmlatil, dycky spala po chalupach, se schovávala no a nakonec to dopadlo tak, že dostala rakovinu a takove lečení jako se tu dělo, že prostě aby, sem ho potkal, tak pravi: „Ja už němožu to kvičeni posluchať, tak idu přeč a babu sem zamknul v chalupě.“ A přišel fakt až za tři tydny a roba byla zmrzla, jo, a umřela sama bez pomoci na rakovinu. To dneska, v dnešní době se to něděje, su všelijake ty granule. Vim, jak sestra umírala na rakovinu, to měla ty granule jak na šťury, jako že, to je to same sice, že ale oni vlastně ju troti tu trotinu, dovaju tym luďum, ale stejně jim nikdo něpomůže, vlastně že. To je vlastně to same, takže un ji to udělal tak, že vlastně zmrzla a umřela hladem, že no a nakonec bylo, napadlo sněhu jo a tak sem viděl, jak ju tohně na rodlach dolu, to su také ty dětske saně, rodle, jo, a zabalenu v dece no a tu čekol kousek u tych schranek na tyn pohřebni vuz, tak na ňu sedul a pokuřoval si. No a nakonec tak dopadl, že nakonec ta chalupa zhorala a on tež dostal tu rakovinu taky nakonec.⁷¹

Eduard Němec

(narozen 26. 11. 1946 ve Starých Hamrech; zaznamenáno 6. 9. 2008 ve Starých Hamrech)

Vypravěč k této epizodě ještě dodal, že dotyčného souseda nakonec našel zmrzlého u chalupy se sekerou v ruce – zřejmě se chystal štípat dříví. Tato povídka je jen malou ukázkou toho, co mi tento respondent sdělil. Jeho životní příběh a příběhy jeho sousedů by vydaly na celou knihu.

Jak jsem zmiňovala na začátku této kapitoly, respondenti hodně vzpomínali na život za války a na partyzány. V okolí Starých Hamrů působila za druhé světové války partyzánská brigáda Jana Žižky. Podle zápisu v *Pamětní knize obce Staré Hamry* se začali partyzáni v místních lesích objevovat v roce 1942. S místními obyvateli byli v kontaktu hlavně ve chvílích, kdy přišli žádat o nocleh a o jídlo. O jednom z mnohých setkání vypravovala Marie Mikulášková.

Ubohý partyzán

Jak mělo byt ke konci války, tak přišel partyzan. Ten měl normalně dřevaky dřevěne, ten neměl ponožek, ten chudák měl nohy sama krev, všecko odřene z tych dřevaku. Tak otec mu dal ponožky, boty mu dal, kalhoty mu dal. A šel potom k bratrovi a tak

⁷¹ Přílohy – zvukový záznam č. 15.

*ho hladil po hlavě a říkal: „Jak sem odchazel na frontu, takoveho chlapečka sem zanechal doma a nevim, jestli se vratim zpatky domu.“*⁷²

Marie Mikulášková

(narozena 2. 5. 1936 ve Starých Hamrech; zaznamenáno 8. 9. 2008 ve Starých Hamrech)

Respondenti mi sdělili, že pomáhat partyzánům bylo velmi riskantní, protože Němci o nich věděli a chodili často kontrolovat stavení. Dokonce prý píchali bajonety do sena, zda se tam nějaký z partyzánů neukrývá. O podobných zážitcích vypravují následující dvě povídky.

Struhadlo

*Ale babinu chtěli kejsi zastřelit, dyby ni Adamkova, tak ju zatřelili. Protože tam byla přestřelka za pasinkem a babina struhala na placky a postruhala se a tu hadru do kisaně ku pecu odhodila. A oni jako že, že jako, ošetřovala ty partyzány no. No ale potom furt jenom na ňu mířili a potom ta Adamkova přišla a ona uměla německy. Tak to babina musela ukozať, co dělala, aj ten bolok a pošli.*⁷³

Božena Lukešová

(narozena 5. 12. 1933 v Ostravici [nyní Staré Hamry]; zaznamenáno 11. 9. 2008 ve Frýdlantě nad Ostravicí)

Sirky

*Jednou tam přišel ňaky ten gestapak a chtěl sirky. A mamka říkala: „Ja jdu s chlapcem k holičovi, nemam sirky.“ A ona věděla, že to je provokace, že aby si nemysleli, že je to partyzan a že mu dava sirky. No a říká: „Nemam sirky.“ No a un vytahnul sirky a ukazoval je: „Ja mam sirky.“ No a byl to Němec provokater.*⁷⁴

Marie Mrkvová

(narozena 28. 3. 1941 v Ostravici [nyní Staré Hamry]; zaznamenáno 8. 9. 2008 ve Starých Hamrech)

Během pořizování zvukové dokumentace jsem měla možnost zachytit velké množství podobných zážitků s partyzány a Němci. Jeden respondent mi vyprávěl o tom, že musel v dětství doprovodit německé vojáky na cestu do Starých Hamrů, protože se vojáci báli, aby je nenapadli partyzáni. Malé dítě jim posloužilo jako rukojmí. Otec jedné vypravěčky zase takto musel Němcům ukázat cestu na osadu,

⁷² Přílohy – zvukový záznam č. 16.

⁷³ Přílohy – zvukový záznam č. 17.

⁷⁴ Přílohy – zvukový záznam č. 18.

kterou posléze vypálili. Jiné stavení v lese zase bylo podle slov respondentů na konci války vypáleno, protože se v něm schovávali partyzáni. Odehrálo se to dle ověřených informací během akce Tetřev (16.–22. listopadu 1944), největší protipartyzánské akce, která měla úplně zničit brigádu Jana Žižky. Přestože bylo nasazeno velké množství německých vojáků a policistů, akce skončila neúspěchem. V domě Kamily Tkáčové na Kladnaté, o kterém se respondenti zmiňovali, ale padlo pět sovětských partyzánů, jeden byl zajat a majitelka společně se dvěma dětmi zemřela ve vězení.⁷⁵

Poslední povídka, kterou zařazují do memorátů, má žertovný charakter.

Jak staříček zkoušel rakev

*Oni tam byli na oběd u tety a tam byla dílna. A oni v te dílně měli udělanu truhlu. A včil ten staříček tam přišol a lehnul si do te truhly, zkušol, jak to maju urobene. A včil ti tovaryši přišli a viděli, že chlop se dviho z truhly, tak pry všeci v nohy utěkli, zas do te (smích) kuchyně, mysleli, že ich straši, no. A to byl staříček, no.*⁷⁶

Božena Lukešová

(narozena 5. 12. 1933 v Ostravici [nyní Staré Hamry]; zaznamenáno 11. 9. 2008 ve Frýdlantě nad Ostravicí)

4. 4 Etymologické pověsti

Během terénního výzkumu se mi podařilo zaznamenat pouze jeden typ pověstí – tzv. etymologické pověsti, které vysvětlují vznik jména daného místa či památky. Lidé si odedávna snažili vyložit názvy osad, obcí a měst, ve kterých žili, a tak se mezi obyvateli začínali tvořit pověsti, které kolují dodnes. Vznik některých jmen je samozřejmě historicky doložen (např. výše zmiňovaný vznik pojmenování Staré Hamry), jindy sehraje svou roli lidové vysvětlení vycházející z prosté podoby jména. Mluvíme o tzv. lidové etymologii.

⁷⁵ Fotografie vypáleného domu a dalšího zničeného stavení je uvedena v přílohách (Fotografie – obr. 8, 9).

⁷⁶ Přílohy – zvukový záznam č. 19.

V několika případech jsem se setkala s pověstí týkající se názvu osady Kosti, která leží mezi Javořinou a Bílou.⁷⁷

Kosti

*Tam se totiž pravi na Kost'ach, jak tam bydleli eště lidi, eště ja jako děcko pamatuju, že tam bydleli jedni, tak tam vyorávali same kosti. (A co to bylo za kosti?) Že pry to byly kosti ovcí. Že snad jako kdysi se ty ovce pasly po tych ruznych enklavach, těch pasekach a že je tam asi zastihl snih nebo něco předčasně a že tam jako zustaly.*⁷⁸

Anežka Fornadlová

(narozena 3. 3. 1942 v Ostravici [nyní Staré Hamry]; zaznamenáno 18. 10. 2008 v Ostravě)

*Jako na Kost'ach? Že pry tam jakesi lidske kosti kdysi našli či cosik. (Lidské?) Lidské, no. Nevim, vic lidi, beztak to bylo slyšet, ja nevim, od vic lidi a že kajsik zakopane, či cosik, jak to tam začali kulčovat, či cosik, to pole pro sebe. Potom se mluvilo na Kost'ach, cosik takoveho o tom bylo slyšet, že tam jakesi lidske kosti našli, hodně jako.*⁷⁹

František Lukeš

(narozen 9. 2. 1934 v Ostravici [nyní Staré Hamry]; zaznamenáno 9. 9. 2008 ve Starých Hamrech)

Třetí vypravěčka, která se o Kostech zmiňovala, také uvedla, že tam byly nalezeny kosti, ale že už si nepamatuje, zda to byly lidské kosti nebo kosti ovcí. I ve filmu *O starých Starých Hamrech* nalezneme podobné vysvětlení tohoto názvu. Jedné kruté zimy zde prý zahynuly ovce i s bačou a zbyly po nich jenom kosti. Stejný vznik pojmenování nedaleké osady můžeme nalézt v knize *Pytláci v Zadních horách*. Jedné květnové noci se prudce ochladilo, přihnala se sněhová bouře a sníh zavalil dveře salaše, ve které spal pasáček. Ten ráno uslyšel zoufalý bekot svých oveček a nedovedl si vysvětlit, co se stalo. Přes spoustu sněhu nedokázal otevřít dveře a hrůzou se skácel k zemi. Tak ho prý našli majitelé ovcí, když odhrabali sníh od dveří salaše. Od té doby se podle pověsti zdejší osadě začalo říkat Umučený.

Podle respondentů mnohé osady dostaly svá pojmenování podle zakladatelů a prvních osadníků (např. Němčanka po Němcovi). Osada Javořinka získala své

⁷⁷ Přílohy – Fotografie, obr. 7.

⁷⁸ Přílohy – zvukový záznam č. 20.

⁷⁹ Přílohy – zvukový záznam č. 21.

jméno zase po javorech, které tady prý od nepaměti rostly. Z této osady vede po hřebenu, který odděluje Staré Hamry a Bílou, turistická stezka, kde se dodnes říká U Pepinky. Majitelka půvabné chaloupky Josefa Tomášková, známá jako Pepinka, se zde totiž léta starala o zvoničku, orientační mapu a lavičku pro turisty. Podél stezky také rozvěsila pestré obrázky s verši a moudrými poučeními, aby dětem z Javořinky ubíhala rychleji cesta do školy. Před třemi lety byla „obrázková cestička“ místními obyvateli obnovena a turisté se tak mohou dodnes obdivovat jejímu výtvarnému umění a vtipu, který vtiskala do svých moudrých poučení.⁸⁰

Následující pověst o Bílém Kříži, nejvýchodnější osadě Starých Hamrů, cituji z *Pamětní knihy obce Staré Hamry*. Nezískala jsem ji sice od respondentů, ale je mezi lidmi všeobecně známá.

Bílý Kříž⁸¹

Jak vznikl název Bílý Kříž, o tom koluje mezi starými lidmi několik pověstí, z nichž nejpravděpodobnější je tato:

Před sto lety neměly Bezkydy ještě cest a jedinou spojí mezi Uhry a Moravou byla stará obchodní stezka, proplétající se bezmeznými bezkydskými lesy. Této stezky, která vedla okolo hory Šorstýna a Bobku, hojně používali pašeráci uherského tabáku, tzv. šverci. Přenášení tabáku z Uher bylo velmi výnosným obchodem, a tak se rozmohlo, že si toho povšimly tehdejší úřady a stezku daly hlídat. Stezku hlídali „jägři“. Jägři šverce chytali, tabák jim sebrali a odvedli je do Frýdku, kde mimo bití byli pašeráci tabáku ještě pokutováni. To se švercům nelíbilo, a aby se hlídkám vyhnuli, obcházeli stezku někde tam, kde je dnes Bílý Kříž.

Když jägři delší dobu marně hlídali stezku, připadli na myšlenku obsadit celé bezkydské hranice. Tak se stalo, že jednou zastoupil cestu jägr celé tlupě pašeráků v místech nynějšího Bílého Kříže. Pašeráci měli však větší strach z bití a pokut ve Frýdku než z provedení vraždy, a protože jich bylo osmnáct proti jednomu, domluvili se, vrhli se na jägra a ubili ho, jen aby je neprozradil. Na místě také jägra pochovali a vrah musel mu na mohyle postavit kříž. Určený šverc vytesal kříž ze smrčku a bílý kříž z oloupaného smrkového dřeva byl daleko viditelný.

⁸⁰ Přílohy – Fotografie, obr. 10, 11.

⁸¹ Přílohy – Fotografie, obr. 6.

*Kříž už nezanikl a byl čas od času zbožnými občany obnovován a zůstal na tom místě dodnes. Podle tohoto kříže byla později pojmenována i osada a nyní místo jest hojně navštěvované turisty.*⁸²

4. 5 Vyhodnocení sběru lidové slovesnosti a vypravěčů

Během terénního výzkumu ve Starých Hamrech, který jsem provedla v září a v říjnu minulého roku, jsem pořídila deset zvukových dokumentů. Podařilo se mi získat tři druhy projevu lidové slovesnosti. Nejživějším vypravěčským druhem, který jsem zaznamenala, je povídka ze života. Druhou skupinu, která vykazuje poměrně velkou životnost, tvoří pověrečné povídky. Skupinu látek s nejmenší frekvencí tvoří etymologické pověsti.

Při sběru pověrečných povídek se mi podařilo zachytit zřejmě největší specifikum zkoumané lokality. Jedná se o povídky o lulkaních a halách, které se nikde jinde nevyskytují. Jak uvádí Šrámková (1997), „některé motivy, např. jak lze obelstít halu, jsou obdobné jako u českých a moravských vyprávění o divoženkách, které se však ve Slezsku vůbec nevyskytují. Je zajímavé, že ani v německé tradici ve Slezsku se vyprávění o divoženkách v podstatě neobjevují.“⁸³ Navíc nikde jinde nenalzáme tak vyhraněné a ucelené pojetí těchto lesních žen. Při srovnání povídek o lulkaních zaznamenaných v dnešní době a povídek zachycených T. Čepem téměř před sto lety, jsme došli ke zjištění, že se povídky příliš nezměnily. Někteří vypravěči si je sice ve své paměti zachovali v poněkud zkrácené podobě, ale žádný důležitý motiv v nich nechyběl. Změna ale určitě nastala v přístupu k těmto pověrečným povídkám. Udržují se jen v podání starších obyvatel a jejich obsah je vnímán jako vzpomínka na minulé časy. Mnozí vypravěči se snaží dát nadpřirozeným jevům racionální výklad, ale povídku neparodují ani nekarikují. Mají k nim úctu, jelikož je to dědictví, které převzali od předešlé generace, často od svých nejbližších.

Tento terénní výzkum potvrdil, že k živým a dynamickým folklorním žánrům patří zejména povídka ze života. Ta tvoří jakožto nejproduktivnější

⁸² Brumovský, K.: *Pamětní kniha obce Staré Hamry*, s. 285–287.

⁸³ Šrámková, M.: *Slezsko a jeho slovesný folklor*. In: *Slezsko a severovýchodní Morava jako specifický region*. Ostrava 1997, s. 135.

vypravěčský druh základnu vypravěčského fondu současného venkova. Během nahrávání jsem samozřejmě zaznamenala mnohem větší množství memorátů, než jsem zde mohla z důvodu rozsahu práce uvést. Tematicky se vztahovaly zejména k životním peripetiím vypravěčů, k válce a k událostem posledních dní.

Přestože jinde pověsti pevně zůstávají v místním povědomí, podařilo se mi zachytit pouze lidová vysvětlení názvů osad. Pověst vyprávějící o vzniku názvu osady Bílý Kříž jsem převzala z místní kroniky.

Důležitým folkloristickým problémem je otázka variačního procesu, proto jsem se snažila citované povídky uvádět ve všech variantách, které jsem zachytila. To, že se mi podařilo jednotlivé povídky zaznamenat ve více verzích, je dáno mimo jiné výběrem respondentů. Někteří z nich totiž pocházejí ze stejné osady a mají mezi sebou příbuzenské vztahy, proto mohli v dětství slyšet stejné příběhy. Není bez zajímavosti sledovat, jak si jednotlivé látky vypravěči zapamatovali a osobitým způsobem sami pozměnili.

Po umělecké a formální stránce jsou povídky různorodé. Je samozřejmé, že člověk není schopen slovy vyjádřit vše, co cítí, a logická linie je často porušena doplňky, dodatečnými upřesněními, nadbytečnými informacemi a vycpávkovými výrazy. Nezaznamenala jsem použití žádné formule, časté ale bylo odkazování na svědectví někoho blízkého (např. „staříček vykladali“, „Veruna to vykladala dycky“). Všechny povídky jsou vyprávěny ve starohamerském nářečí. Slohově jsou povídky spíše prosté, jejich umělecká hodnota je dána především přednesem vypravěče.

Všichni respondenti vyprávěli rádi, mnozí se zanícením a jen některé z nich jsem musela ze začátku rozhovoru pobízet, aby se rozvyprávěli. Jak víme, dobrý vypravěč dovede využít všech hlasových kvalit, aby jeho podání bylo umělecky působivé. Dokázaly to zejména Anežka Fornadlová, která při přednesu měnila hlas, používala citoslovce a ráda napínala posluchače, a Františka Pituchová, jejíž přednes působil velice poutavě a opravdově. Nejvýraznější mužský vypravěč Eduard Němec zaujal kromě proměn hlasu a střídání klidné a vzrušené intonační linie svou gestikulací. Svě vyprávění o životě na samotě, během kterého nešel daleko ani pro silná slova a vulgarismy, doprovodil dokonce názornými ukázkami starých pracovních nástrojů. Často se také obracel na posluchače a vysvětloval neznámé pojmy. V jeho povídkách nechyběly ani prvky humoru a vtipu, stejně jako u druhého mužského vypravěče Františka Lukeše. Nejtajemněji podávala pověrečné

povídky Marie Fenykové. Vyprávěla pomalu, povídky měla dobře logicky vystavěné. Působivost jejího vyprávění je dána tím, že tomu, co vypráví, věří. Božena Lukešová a Marie Mikulášková měly zřejmě nejméně výraznější přednes, jejich vyprávění byla dobře uspořádaná. Z projevů Marie Mrkové a Marty Lukešové zase byla cítit opravdovost a věrohodnost.

Kdybych měla zhodnotit, který vypravěč disponuje nejlepším vypravěčským uměním, jednoznačně bych zvolila Františku Pituchovou. Je to dáno hlavně tím, že má s vyprávěním před veřejností mnoho zkušeností, protože vystupuje jako profesionální lidová vypravěčka. Ze všech vypravěčů má také největší vypravěčský repertoár. Její interpretace povídek a historek je pro posluchače nezapomenutelným zážitkem.

Jak vidíme, každý vypravěč je jiný, každý měl život jinak těžký a každý také jinak promítl svůj život, prožitky a zkušenosti do svého vyprávění. Tuto skutečnost jsem se snažila zjistit pomocí dotazníků. Z těchto informací nakonec vzešly níže uvedené kapitoly.

5. ANALÝZA DAT ZÍSKANÝCH Z ŘÍZENÉHO ROZHOVORU S RESPONDENTY

5.1 Nositelé lidové slovesnosti a vypravěčské příležitosti

Při studiu folkloru a lidové slovesnosti bychom si měli mimo jiné všimnout vlastních nositelů látek (tj. vypravěčů) a vypravěčských příležitostí, tedy prostředí, v němž folklorní útvary žijí.

Zdá se, že charakteristika lidového vypravěče je dána hlavně věkem. Podle všech respondentů se nejčastěji vyprávělo mezi starými lidmi. Ti také měli nejvíce času, aby povídali dětem pohádky a strašidelné příběhy. Jedné respondentce „stařenka“ převyprávěla celou *Babičku* od Boženy Němcové, „staříček“ jí zase hrával stínohru. Kromě „stařenek“ a „staříčků“, jak se zde nazývají babička a dědeček, respondentům v dětství hodně vyprávěli rodiče. Nejčastěji od nich slyšovali pohádky od Boženy Němcové, strašidelné příběhy o lulkaních a basrmonech nebo vzpomínky na staré časy.

Mnoho povídek a historek si mezi sebou vyměnili také sousedé. Vždy byl mezi nimi někdo, kdo převyšoval ostatní svým vypravěčským uměním. Takový vypravěč byl velmi oblíben a zván na různé oslavy a akce. Mohl to být člověk znalý světa, který v mládí hodně cestoval a poznával různé kouty země, nebo někdo, kdo dokázal citlivě vnímat, co se kolem něho děje, naslouchat druhým lidem a následně to vše převyprávět osobitým tvůrčím způsobem svým posluchačům.

Bylo zvykem, že se nejčastěji v neděli zašlo do sousední chalupy na kus řeči. Podle slov jedné vypravěčky se povídalo o tom, co se děje, co kdo slyšel, ať už se to stalo teď, nebo kdysi. Na Chlopčích měli prý takový zvyk, že si sousedé v sobotu posedali na mez a vykládali. Nejčastěji mluvili o různých zážitcích z mládí a o tom, jak se kdysi žilo. Děti seděly okolo nich a pozorně poslouchaly. Tímto už se pomalu dostáváme k vypravěčským příležitostem.

Kromě sousedských besed se hojně vyprávělo na „škubačkách“, tedy při draní peří. Bylo pravidlem, že se peří dralo v chalupě, kde byla „holka na vdávání“. Jedna respondentka uvedla, že se dělaly „škubačky“ přímo u nich doma, ale už si nepamatuje, co přesně se na nich vyprávělo. Jiná respondentka má ze „škubaček“ velmi pěkné zážitky. V té době ještě nebyla elektřina a svítilo se jen petrolejkami.

Vzpomíná si, že při draní peří u „stařenky“ na Chlopčících visely na stěnách lampy, na stole byla kupa peří a „babky“ vykládaly svoje zážitky. Jedna paní se prý jednou tak smála, že jak prskla, peří se rozletělo po celé světnici a mísa s nadraným peřím jí spadla do klína. Probírali se většinou námluvy, mluvilo se o tom, kam a s kým chodila děvčata na dostaveníčka. Na to, že by se vykládaly strašidelné povídky, si nevzpomíná. Další vypravěčka potvrzuje, že se za jejího mládí na „škubačkách“ probíraly už spíše aktuální události a klepy a že povídky a pohádky se už nevyprávěly. Když se ale její maminka zamlada účastnila draní peří, vykládaly se prý věci, kterým se už ani dneska nechce věřit.

Jinou prací, při které byl čas na vyprávění a hlavně na zpěv, bylo pasení dobytka. Také posezení v hostinci při sklenici piva rozvazovalo mnohým vypravěčům jazyky. V neděli po ranní mši se někteří pravidelně stavovali v hotelu Duží nebo Duda, dali si tam „po žejdlíčku“ a šli společně domů. Právě společné cesty do kostela, kina, divadla či do obchodu si mnozí obyvatelé krátili vypravováním.

Otec jedné respondentky byl obecním tajemníkem, a proto k nim domů chodívalo hodně lidí. Vyskytovali se u nich i žebráci a lidé se zajímavou minulostí, kteří vyprávěli všelijaké své příhody a zážitky.

Vyprávěcí příležitosti určovalo také roční období a denní doba. Nejvíce prostoru pro vyprávění bylo v zimě, jelikož se nepracovalo tolik jako v létě. K vyprávění přímo vybízely večerní černé hodinky, kdy se stáhla lampa a vykládalo se a zpívalo.

Podle slov některých respondentů se vyprávělo ve stejné míře v ženské i mužské společnosti. Jiní naopak tvrdili, že se vyprávělo spíše mezi ženami, kdežto muži hráli karty.

Závěrem této kapitoly si musíme přiznat, že minulost přála vyprávění mnohem více a že mezi lidmi kolovalo větší množství lidových povídek, pohádek a historek než je tomu dnes. Je to dáno hlavně proměnou životního stylu dnešního člověka a ztrátou většiny vypravěčských příležitostí. Příkladky i „škubačky“ už vymizely docela, také sousedské besedy nejsou tak časté jako dříve. Sice stále cestujeme, ale při cestě vlakem si raději čteme noviny, doma zase dáme přednost před vyprávěním televizi a přes den jsme nepřístupní jakémukoliv hovoru, protože nám v sluchátkách neustále hraje hudba. Stálou vypravěčskou příležitostí zůstává

setkávání v hospodě, jako nové příležitosti se mohou jevit srazy absolventů škol a tříd nebo rodinné oslavy.

V dnešní době můžeme také hovořit o nových nositelích lidové slovesnosti. Jsou jimi především profesionální lidoví vypravěči a folklorní soubory. Lidovou vypravěčkou, která se svým vypravěčským uměním vystupuje profesionálně, je i jedna z mých respondentek – paní Františka Pituchová. Pravidelně se zúčastňovala celostátních i mezinárodních přehlídek, festivalů a soutěží. V roce 1985 získala za své verše 3. místo v soutěži Proseč Terezy Novákové. Nikdy nechyběla také na setkání lidových vypravěčů v Hodoníně, kde vždy sklídila se svým vystoupením ve vlastnoručně vyrobeném kroji obrovský úspěch. V roce 1996 jí byla udělena cena Vaška Mlýnka z Kuželova (tzv. šmukáč) za dlouholetou činnost a významný přínos pro rozvoj tradice lidového vyprávění. Kromě toho dodnes vystupuje jako lidová vypravěčka se soubory Ostravica, Gruník a s cimbálovou muzikou Štěpána Kotka. Chodí na besedy, kde vypráví, přednáší své verše ve starohamerštině a zpívá vlastní písničky. Dříve chodila i do škol a mateřských školek, kde žákům představovala staré lašské zvyky a tradice.

Co se týká folklorních souborů, v Ostravici působí soubor Gruník, který zpracovává a prezentuje tradice z oblasti horního Lašska, lašsko-kysuckého pomezí a okrajově i česko-slovensko-polského trojmezí, tedy i z regionu Starých Hamrů. Čerpá zejména z původních společných sběrů zakladatelky souboru Věry Šejvlové, Františka Bonuše, Ivo Stolaříka a Jaromíra Dadáka. Vedoucí souboru je paní Ing. arch. Zuzana Švébišová, rovněž jedna z mých respondentek.⁸⁴

5. 2 Vliv vzdělanosti a zdejší kultury na lidovou slovesnost

Z předchozí kapitoly vyplývá, že vypravěčský fond v obci prodělal během posledních desetiletí výrazné změny. Nezanedbatelnou měrou se na těchto proměnách podílela i vzdělanost obyvatel a jejich kulturní život.

Školství s sebou přineslo kromě zvýšení vzdělanosti i osvětu. Jedna vypravěčka vzpomíná, že jim ve škole mnohokrát vymlouvali existenci basrmona i lulkaní, a oni se potom snažili o to samé doma. To, že vypravěči začali pochybovat o výskytu těchto bytostí, se samozřejmě odrazilo na podobě pověrečných povídek.

⁸⁴ Více o souboru Gruník na jeho webových stránkách: www.grunik.cz.

K četbě většinu respondentů vedli rodiče. Někde bylo zvykem, že si dokonce doma čítávali i nahlas. První „nepohádková“ knížka, která se vypravěčům dostala do ruky, byla většinou *Babička* od Boženy Němcové. Později četli knihy Karolíny Světlé, Bohumila Zahradníka Brodského nebo historické romány. Oblíbené byly také romány na pokračování, které vycházely ve *Vlastě* a v *Zemědělských novinách*. Jedna respondentka mi dokonce přinesla ukázat složené vystřižované romány *Hrst novel* od B. Z. Brodského a *Synové muže kamenného srdce* od maďarského spisovatele Móra Jókaiho. Hodně se prý četly i kalendářové povídky. Nejvíce času na čtení bylo v zimě. Jinak se většinou četlo při kravách na pastvě nebo večer při lampě. Jedna respondentka dokonce v mládí čítávala brzy ráno, když zatápěla. Jako světlo jí sloužily odlesky z kamen.

Někteří odborníci zabývající se folkloristikou tvrdí, že tištěné slovo vytlačilo ústní lidovou slovesnost. Je pravda, že vše, čím se předtím zabývaly lidové povídky, se postupně objevilo v hotové, zpracované podobě v literárních dílech. Naproti tomu se ale lidová četba významným způsobem podílela na rozšíření vypravěčského fondu, jelikož literární látky byly často po přečtení při vhodné příležitosti znovu vyprávěny (např. kalendářové povídky, pohádky nebo *Babička* od Boženy Němcové). V dnešní době se navíc kniha stává novým nositelem folkloru, protože se jejím prostřednictvím seznamujeme s lidovými pohádkami a pověstmi.

Tradičního vypravěče zastoupil především rozhlas a posléze televize. Jedna respondentka to doložila těmito slovy: „Pokud nebylo televize, chodilo se po chalupách na besedy.“⁸⁵ Opět ale nesmíme opomenout význam těchto médií při novodobém šíření lidové slovesnosti. Vždyť většinu pohádek, lidových písní a tanců známe z rozhlasových a televizních inscenací.

I pronikání divadla a biografu na vesnici určitým způsobem ovlivnilo lidovou slovesnost. Respondenti v mládí navštěvovali jednak ochotnická představení pořádaná ve Starých Hamrech, jednak jezdili se školou do Ostravy. Do kina se chodilo minimálně jednou za týden. Pro mladé lidi to byla tehdy i určitá společenská událost, chlapci si tam například namlouvali děvčata. Do kina i do divadla se z jednotlivých osad chodívalo společně a po cestě se vždy hodně hovořilo. To dokazuje, že tento druh zábavy sice částečně nahradil ústní lidové podání, ale na druhou stranu přinesl i nové vypravěčské příležitosti.

⁸⁵ Rozhovor s Boženou Lukešovou ze dne 11. 9. 2008.

Všichni respondenti uvedli, že v mládí pravidelně chodili do hospody na muziky a plesy, i když se v zimě museli často potýkat s nepřízní počasí. Cesta do hospody i společně strávené chvíle v ní ovlivnily místní folklor spíše pozitivním způsobem.

Závěrem této kapitoly můžeme konstatovat, že kulturní a zábavní prostředky se staly náhradou za autentické folklorní projevy, ale přinesly s sebou i nové náměty a další vypravěčské příležitosti.

5.3 Úloha lidové slovesnosti pro obyvatele Starých Hamrů

Lidová slovesnost zaujímala v životě místních obyvatel vždy důležité místo. V minulých dobách, jak již bylo zmíněno, se stala nositelkou českého jazyka, zejména jeho nářeční podoby. V dobách, kdy bylo vzdělání pro horské obyvatelstvo nedosažitelné, nahrazovalo lidové vyprávění četbu. Plnilo funkci zábavnou, stalo se prostředkem pro ukrácení chvíle při práci či na cestách a zároveň plnilo i úkol poučný. Prostřednictvím pověstí se nové generaci předávalo povědomí starších pokolení o dějinách kraje a obce. Nesmíme opomenout ani výchovný význam některých lidových povídek. Respondenti si myslí, že velké množství strašidelných povídek jim v dětství vyprávěli, aby jim nahnali strach a oni potom nezůstávali sami v lese a nechodili blízko k vodě. Zároveň ale vyprávění podle jejich slov fungovalo jako velice dobrý kontakt mezi nimi a rodiči či prarodiči.

V dnešní době plní vyprávění hlavně sdělovací funkci. Tradiční lidové povídky jsou vyprávěny pro potěšení a jako hezká vzpomínka na minulé časy. Není bez významu, že určitým způsobem také uchovávají starohamerské nářečí.

ZÁVĚR

V práci *Lidová slovesnost na Starých Hamrech* jsem se snažila postihnout současný stav lidové slovesnosti v obci, která je v mnohém směru specifická. Staré Hamry, ležící v srdci Moravskoslezských Beskyd, se nacházejí na rozhraní Slezska a severovýchodní Moravy. Moravská část patřila až do roku 1951 k obci Ostravice. Dnešní podoba horské obce je dána především zbudováním přehrady Šance v šedesátých letech minulého století, kvůli níž muselo být zatopeno kulturní a obchodní centrum obce. Tyto skutečnosti v mnohém ovlivnily i podobu zdejší lidové slovesnosti. Je jim věnována první část práce.

Nejdůležitější poznatky přináší praktická část práce, ve které jsem se snažila zachytit výsledky terénního výzkumu ve Starých Hamrech, který jsem provedla v září a říjnu loňského roku. Hlavním cílem bylo zjistit, které vypravěčské druhy jsou v této obci živé. Zaznamenala jsem tyto žánrové skupiny: memorát, pověrečnou povídku a etymologickou pověst. Z každé této skupiny jsem v textu uvedla nejreprezentativnější a nejvydařenější povídky. Jelikož pro objektivní analýzu folklorního repertoáru nestačí jen pouhá konstatace, že je určitý slovesný druh živý, pokusila jsem se zjistit u svých respondentů i intenzitu jeho výskytu a věnovala jsem detailní pozornost i všem okolnostem, které daný slovesný druh charakterizují.

S jednotlivými respondenty jsem vedla i řízený rozhovor, v němž jsem zkoumala vypravěčské příležitosti, nositele vyprávění a vliv vzdělanosti a kultury na zdejší lidovou slovesnost. Ze získaných poznatků vyplynulo, že lidové vyprávění v posledních letech prodělalo intenzivní strukturální proměny, ať už týkající se změn vypravěčského fondu, samotné frekvence vyprávění či obousměrného působení masových technických prostředků.

Pokud zhodnotím má očekávání před začátkem terénního sběru, mohu potvrdit, že se v mnohém splnila. Od poměrně malého počtu respondentů se mi podařilo zaznamenat dostatek pověrečných povídek i memorátů. Věděla jsem, že zřejmě nezachytím žádnou pohádku či legendu, na druhou stranu jsem ale čekala v repertoárech vypravěčů více pověstí.

Na závěr mohu konstatovat, že lidová slovesnost na Starých Hamrech zůstává stále živá a její zkoumání může i v budoucnu přinést cenná zjištění.

ANOTACE

Jméno a příjmení	Lucie Fibichová
Fakulta a katedra	Filozofická fakulta, Katedra bohemistiky
Název bakalářské práce	Lidová slovesnost na Starých Hamrech
Vedoucí práce	Prof. PhDr. Jiří Fiala, CSc.
Počet znaků	117 462
Počet příloh	6
Počet titulů použité literatury	30
Klíčová slova	Folklor, lidová slovesnost, vyprávění, lidová povídka, terénní výzkum, Staré Hamry
Charakteristika práce	Bakalářská práce se zabývá současným stavem lidové slovesnosti na Starých Hamrech. Vychází z výsledků terénního výzkumu, jehož cílem bylo zjistit, které vypravěčské druhy jsou v dané lokalitě živé. Kromě zaznamenaných lidových povídek práce obsahuje i analýzu řízeného rozhovoru s respondenty zkoumající vypravěčské příležitosti, nositele vyprávění a vliv vzdělanosti a kultury na zdejší lidovou slovesnost.

SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY

ADAMUS, A.: *Naše Slezsko*. Praha 1924.

BĚLIČ, J.: *Nástin české dialektologie*. Praha 1972.

BĚLÍČEK, P.: *Poetika folkloru*. Praha 2001.

BENEŠ, B.: *Česká lidová slovesnost*. Praha 1990.

BEZRUČ, P.: *Slezské písně*. Praha 1977.

BRUMOVSKÝ, K., WURM, J., KOZÁK, S., FALTÝNKOVÁ, V.: *Pamětní kniha obce Staré Hamry*.

Československá vlastivěda III. Praha 1934.

ČEP, T.: *Lidové povídky slezské o čertech a čarodějnicích*. Věstník Matice opavské 31–32, 1925–1926.

ČEP, T.: *Slezské povídky lidové o halách a morách*. Vlastivědný sborník slezský II. 1926.

Encyklopedický slovník češtiny. Brno 2002.

JECH, J.: *Lidová vyprávění z Kladska*. Praha 1959.

KELLNER, A.: *Nářečí širšího Ostravska*. In: *Od Ostravice k Radhošti. Duchovní kultura kraje*. 1941.

KROP, V.: *Pytláci v Zadních horách*. Český Těšín 2003.

KRULIKOVSKÝ, Z. V.: *Laško-český slovník*.

LAMPRECHT, A.: *České nářeční texty*. Praha 1976.

NĚMCOVÁ, B.: *Babička*. Praha 1971.

NĚMCOVÁ, B., ERBEN, K. J.: *Hadí korunka*. Praha 1991.

NOVÁK, A.: *300 let Starých Hamer*. In: *Bezručův lid 1939*, č. 9.

PALÁTOVÁ, D.: *Povídky lidových vypravěčů z Čech, Moravy a Slezska*. Praha 1958.

POLÁŠEK, J. – POLÁŠKOVÁ, J.: *Moravkoslezské pověsti*. Český Těšín 2000.

POLÁŠEK, J. – POLÁŠKOVÁ, J.: *Pověsti a legendy Moravy a Slezska*. Český Těšín 1997.

POLÁŠEK, J. – POLÁŠKOVÁ, J.: *Z úst do úst. Lysohorské pověsti*. Dobrá 2008.

SATKE, A.: *O slezských pohádkách a jejich vypravěčích*. In: *Pohádky, povídky a humorky ze Slezska*. Ostrava 1984.

SIROVÁTKA, O.: *Byly časy, byly. Lidové pověsti z Moravy*. Praha 1960.

SIROVÁTKA, O.: *Folkloristické studie*. Brno 2002.

SIROVÁTKA, O. – ŠRÁMKOVÁ, M.: *Živá voda*. Praha 1986.

ŠALANDA, B.: *Folklorní epika jako projev společenského vědomí*. Praha 1980.

ŠRÁMKOVÁ, M.: *Česká prozaická folkloristika v letech 1945–2000*. Praha 2008.

ŠRÁMKOVÁ, M.: *Slezsko a jeho slovesný folklor*. In: *Slezsko a severovýchodní Morava jako specifický region*. Ostrava 1997.

VYHLÍDAL, J.: *Naše Slezsko*. Praha 1903.

Webové stránky:

www.stare-hamry.cz

www.grunik.cz

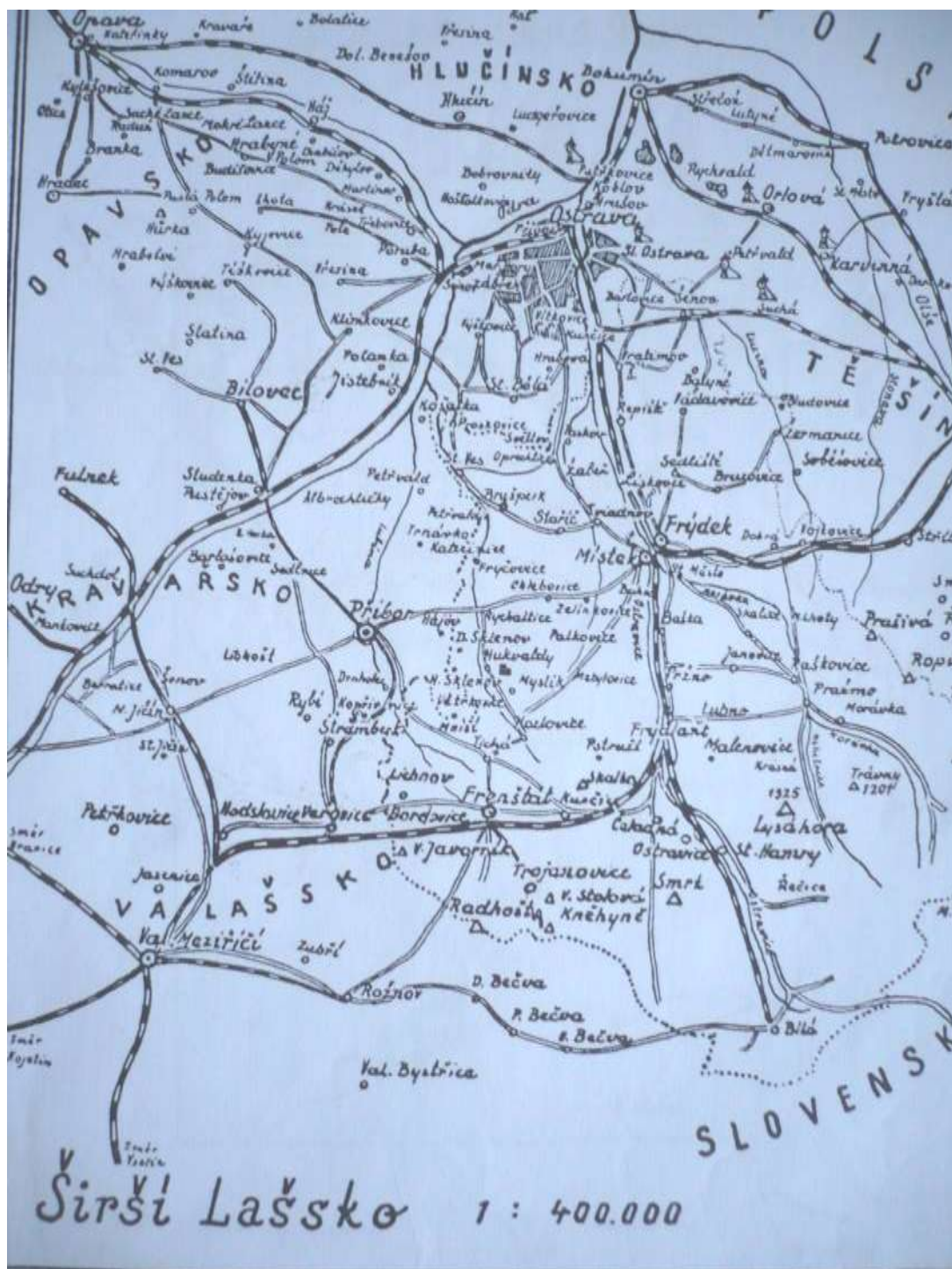
Film:

O starých Starých Hamrech. Studio Telepace, Ostrava 2001.

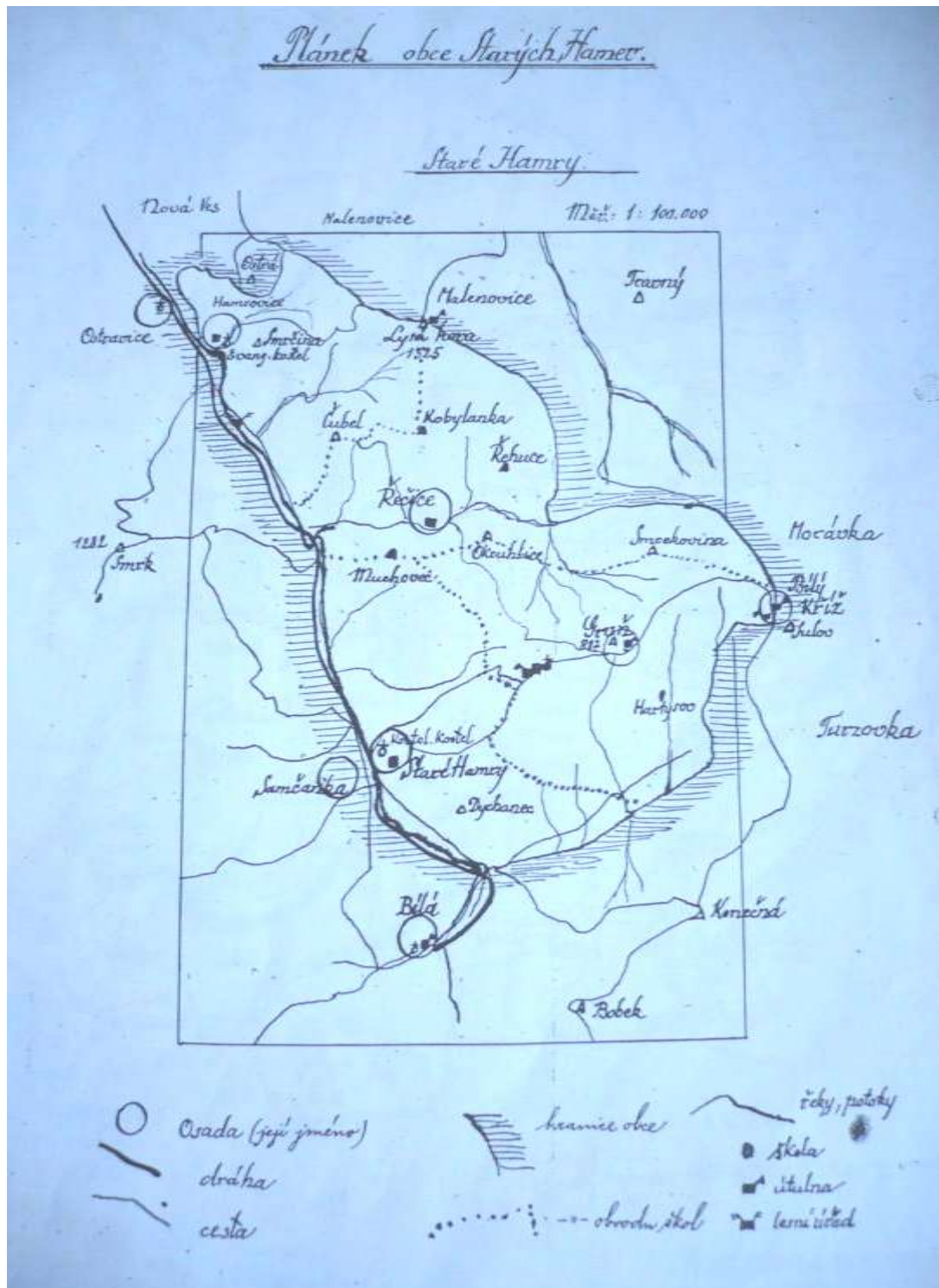
(natočen v letech 1955–1960 místním rodákem Františkem Dužím)

PŘÍLOHY

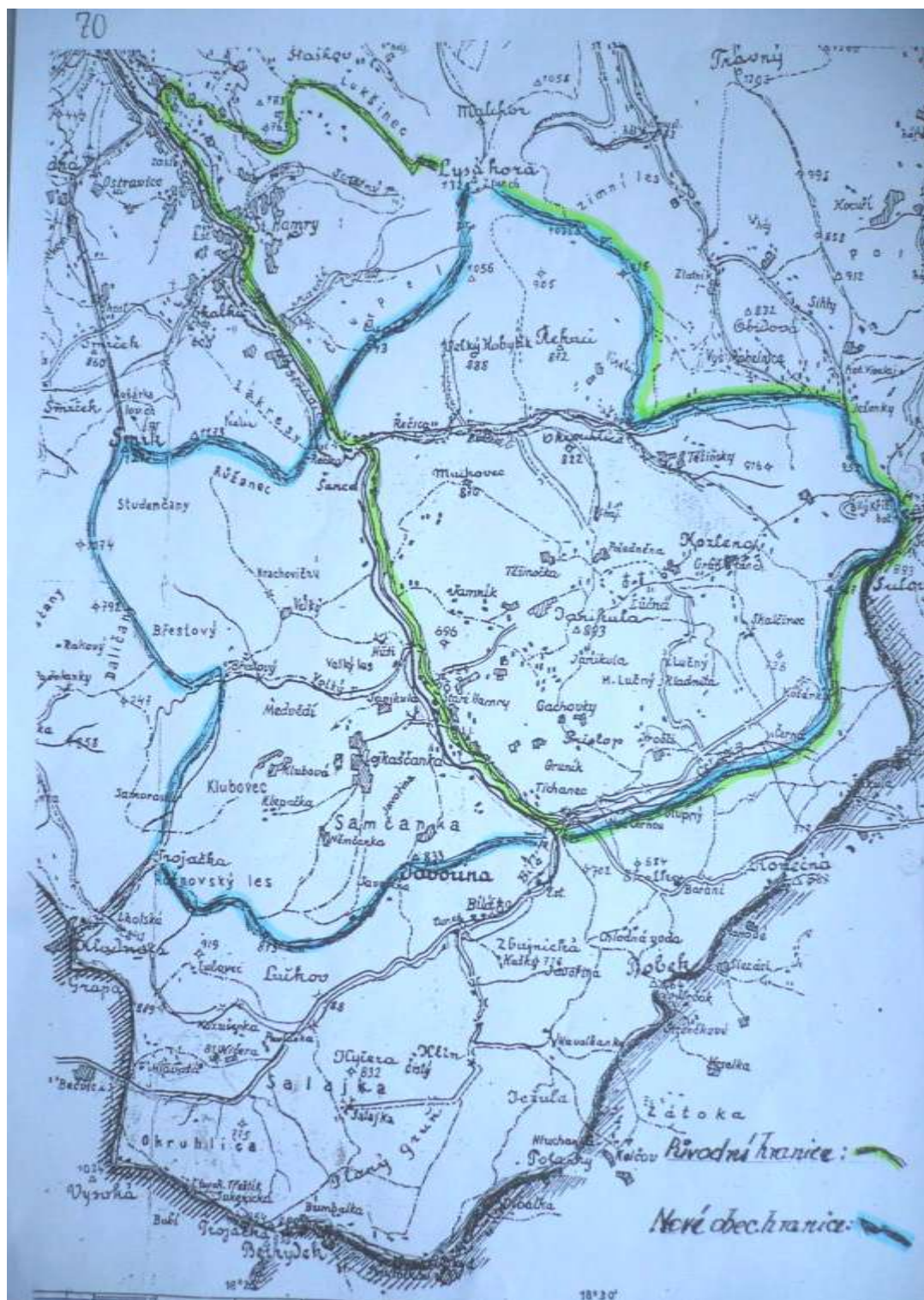
1. Mapy



Obr. 1 – Staré Hamry v rámci Lašska před vybudováním přehrady Šance
(Pamětní kniha obce Staré Hamry)



Obr. 2 – Plánek obce Staré Hamry před administrativním členěním v roce 1951
(Pamětní kniha obce Staré Hamry)



Obr. 3 – Tzv. „příčný řez“ obce v roce 1951 (*Pamětní kniha obce Staré Hamry*)

2. Fotografie



Obr. 4 – Letecký pohled na obec Staré Hamry a na přehradu Šance
(<http://www.stare-hamry.cz>)



Obr. 5 – pomník Maryčky Magdonové
(<http://www.stare-hamry.cz>)



Obr. 6 – Bílý Kříž
(foto Jan Fibich, srpen 2008)



Obr. 7 – osada Kosti (foto autorka, 5. 9. 2008)



Obr. 8 – pomník sovětských partyzánů
u vypáleného domu Kamily Tkáčové (foto autorka, 7. 9. 2008)



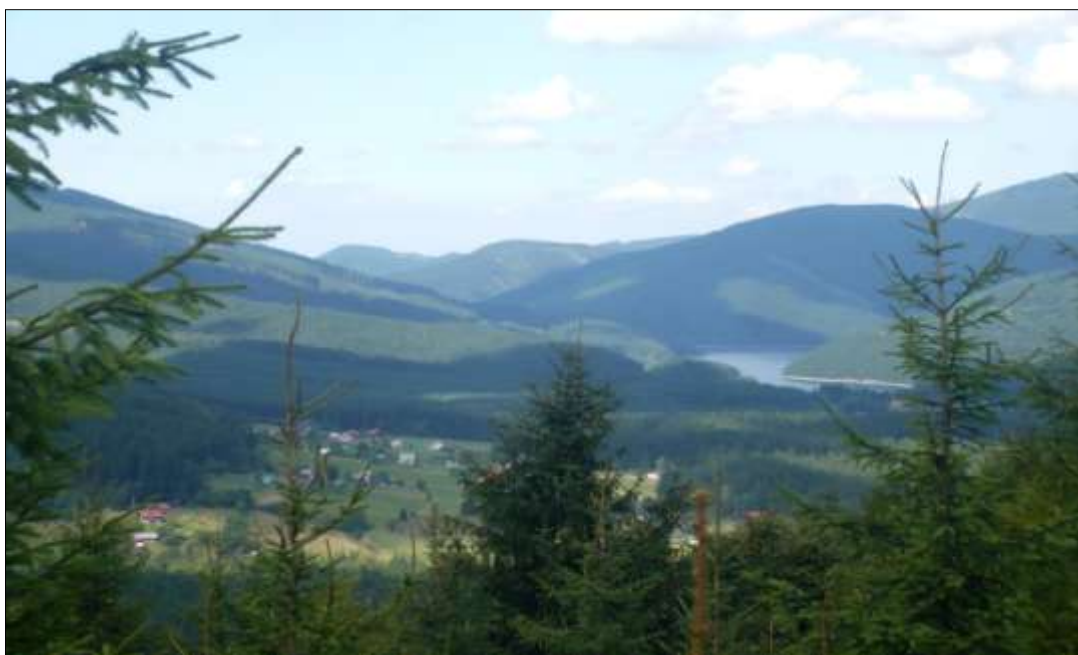
Obr. 9 – vypálený dům na Kladnaté
(foto autorka, 7. 9. 2008)



Obr. 10 – obrázková cestička na Javořinu
(foto autorka, 9. 9. 2008)



Obr. 11 – obrázková cestička
na Javořinu (foto autorka, 9. 9. 2008)



Obr. 12 – pohled na Staré Hamry z Kozích hřbetů (foto autorka, 9. 9. 2008)

3. Medailony vypravěčů

Marie Fenyková, roz. Lukešová

Narozena 25. 3. 1930 v Ostravici (nyní Staré Hamry) na osadě Němčanka, kde žila do svých 31 let, než se provdala do Pardubic. Navštěvovala ZŠ ve Starých Hamrech a rodinnou školu ve Frýdlantu nad Ostravicí, poté pracovala v zemědělství a v lese.



V současné době je v důchodu, stále hodně čte (hlavně knihy a časopisy s křesťanskou tematikou) a pravidelně sleduje televizní i rozhlasové zpravodajství. Pochází z osmi dětí, je sestrou Anežky Fornadlové a Františka Lukeše. Je to má babička.

Nahrávání proběhlo 27. 9. 2008 v Pardubicích na zahradě respondentky. Záznam trvá 55 minut. Přítomni byli: Marie Fenyková, Lucie Fibichová a Martin Žárský.

Anežka Fornadlová, roz. Lukešová

Narozena 3. 3. 1942 v Ostravici (nyní Staré Hamry) na osadě Němčanka. Po absolvování střední zdravotnické školy pracovala v Ostravě a ve Starých Hamrech. Po svatbě se přestěhovala do Ostravy, kde žije dodnes. Celý život vykonávala povolání zdravotní



sestry, v současné době je v důchodu. Když pracovala na Starých Hamrech, chodívala po samotách za novorozenci a nemocnými. Jednou byla i u porodu. Do rodné obce jezdí pravidelně za rodinou. Pochází z osmi dětí, je sestrou Marie Fenykové a Františka Lukeše.

Nahrávání proběhlo 18. 10. 2008 v Ostravě v bytě respondentky. Záznam trvá 1 hod. 4 min. Nahrávání bylo v polovině přerušeno obědem. Přítomni byli: Anežka Fornadlová, Lucie Fibichová a Martin Žárský.

Božena Lukešová, roz. Mrkvová

Narozena 5. 12. 1933 v Ostravici (nyní Staré Hamry) na osadě Němčanka. Od narození žila jen ve Starých Hamrech. Poslední čtyři roky bydlí ve Frýdlantě nad Ostravicí. Po základní škole navštěvovala učňovskou zemědělskou školu ve Frýdlantě nad Ostravicí. Nejprve pracovala v lese, asi čtyři roky pomáhala v kuchyni na Mazáku, poté pracovala v hospodářství. V současné době je v důchodu. Ze všech respondentů je největší čtenářkou, denně přečte i jednu knihu. Dává přednost zamílovaným románům a detektivkám. Hodně čte také časopisy a sleduje televizi. Pochází ze tří dětí, je sestrou Marie Mrkvové.



Nahrávání proběhlo 11. 9. 2008 ve Frýdlantě nad Ostravicí v bytě respondentky. Záznam trvá 1 hod. 28 min. Přítomni byli: Božena Lukešová, Marie Mrkvová a Lucie Fibichová.

František Lukeš

Narozen 9. 2. 1934 v Ostravici (nyní Staré Hamry) na osadě Němčanka. Po základní škole ve Starých Hamrech studoval dva roky na učilišti ve Frýdku-Místku. Pracoval na pile a u Lesů ČR. Ve Starých Hamrech žije dodnes, v současné době je v důchodu. Často poslouchá rádio a čte časopisy. Pochází z osmi sourozenců, je bratrem Marie Fenykové a Anežky Fornadlové a manželem Marty Lukešové.

Nahrávání proběhlo 9. 9. 2008 ve Starých Hamrech na zahradě respondenta, proto je v záznamu, který trvá 1 hod. 8 min., místy slyšet hluk z nedaleké komunikace. Při nahrávání byli přítomni dva respondenti – manželé František a Marta Lukešovi, dále Lucie Fibichová a Jan a Hana Němcovi.



Marta Lukešová, roz. Vroblová

Narozena 15. 12. 1943 ve Starých Hamrech na osadě Černá Vroble. Od narození žije ve Starých Hamrech. Po základní škole byla zaměstnána tři roky na poště, poté pracovala v lese. V současné době je v důchodu, od mládí hodně čte, kromě časopisů



zejména historické a ženské romány. Pochází ze tří dětí a je manželkou Františka Lukeše.

Zvukový záznam byla pořízen společně s Františkem Lukešem (viz. výše).

Marie Mikulášková, roz. Chasáková

Narozena 2. 5. 1936 v Ostravici (nyní Staré Hamry) na osadě Chlopčíky. Od narození žije ve Starých Hamrech. Po základní škole byla zaměstnána ve Sfinxu ve Frýdlantě nad Ostravicí, poté ve válcovnách ve Frýdku-Místku. V současné době je v důchodu a svůj volný čas ráda tráví na zahrádce.



Nahrávání proběhlo 8. 9. 2008 ve Starých Hamrech na zahradě respondentky. Záznam trvá 1 hod. 2 min. Přítomni byli: Marie Mikulášková, Marie Mrkvová a Lucie Fibichová.

Marie Mrkvová

Narozena 28. 3. 1941 v Ostravici (nyní Staré Hamry) na osadě Němčanka, kde žije dodnes. Po škole byla až do důchodu zaměstnána u České pošty ve Starých Hamrech. Dlouhou dobu působila jako poštovní doručovatelka, a měla tak možnost setkat se s mnoha lidmi a vyslechnout si od nich ne jeden příběh. Pochází ze tří sourozenců, její sestrou je Božena Lukešová.



Marie Mrkvořová byla přítomna při pořizování zvukových záznamů respondentek Boženy Lukešové a Marie Mikuláškové. Během těchto rozhovorů byly zaznamenány i její povídky a vzpomínky.

Eduard Němec

Narozen 26. 11. 1946 ve Starých Hamrech na osadě Černá Vroble. Po základní škole nastoupil do učňovské školy lesnické v Bílé. Rok byl na praxi v Řečici, poté navštěvoval lesnickou školu ve Strážnici. Do důchodu pracoval v Černé Vroblí jako hajný a lesník. Žije samotářským životem, věnuje se chovu koz a snaží se žít v souladu s přírodou. Vystupoval v těchto pořadech: *Samotáři z Černé Vroble* (ČT Ostrava, 2000; promítalo se na festivalu



v Čadce) a v cyklu *Náš venkov*. Má výborný přehled o aktuálním dění ve světě i doma, pravidelně poslouchá rádio a sleduje televizi. Rád si občas přečte dobrodružnou nebo přírodovědnou knihu, odebírá také ženské časopisy. Ve volném čase natáčí videokamerou život kolem sebe.

Nahrávání proběhlo 6. 9. 2008 ve Starých Hamrech v domě respondenta. Během pořizování záznamu nás respondent pohostil svými výrobky (mj. vlastoručně upečeným chlebem, kozím perníkem, sýrem a sirovátkou) a předvedl nám řadu dobových pracovních nástrojů. Záznam trvá 1 hod. 50 min. Přítomni byli: Eduard Němec, Lucie Fibichová a Martin Žárský.

Františka Pituchová, roz. Satinová

Narozena 2. 4. 1928 ve Starých Hamrech v Hamrovicích (dnešní Ostravice). Pochází z šesti dětí, její bratr Jan Satina je známým místním umělcem. Za války byla hned po škole totálně nasazena do zemědělství, poté pracovala v dřevovýrobě a od roku 1947 v závodu



Ferrum. Do roku 1949 žila v Hamrovicích, poté se vdala do Frýdlantu nad Ostravicí.

Do Starých Hamrů pravidelně jezdila za rodinou a za starousedlíky, když v této lokalitě prováděla folklorní sběr. Ve svých 46 letech se stala lidovou vypravěčkou a postupně získávala díky svému vypravěčskému umění mnohá ocenění. Začala také psát verše a lidové písně ve starohamerském nářečí. Vyšly ve sbírkách: *Mojim rodnym* (1988), *Pěsničky od srca* (1995), *Hlupoty* (1997), *Postřehy* (2001) a *Pozbirane po našimu* (2004). Mnohé její písně nastudovali Štěpán Kotek se svou cimbálovou muzikou, sbormistr František Hába či Boris Hajdušek. Františka Pituchová působí také jako výtvarnice. Pravidelně od roku 1970 svými verši a kolážemi přispívala na výstavách lidových tvůrců na Ostravici. Její koláže byly v roce 2005 vystaveny v Praze v Křesťanské knihovně, v Národní knihovně ČR v Klementinu a při příležitosti pražského veletrhu Knižní svět. V roce 2007 byla její práce oceněna pamětní medailí města Frýdlantu nad Ostravicí. Františka Pituchová má za sebou také několik pořadů v rozhlase i televizi, naposledy dokument o ní a její tvorbě v jednom díle *Toulavé kamery – TV studio Ostrava*, 2003. Její tvorba je přímým důkazem životnosti ústní lidové slovesnosti.

Nahrávání proběhlo 3. 9. 2008 ve Frýdlantě nad Ostravicí v domě respondentky. Záznam trvá 1 hod. 47 min. Přítomni byli: Františka Pituchová, Lucie Fibichová, Pavel Duží a Martin Žárský.

Ing. arch. Zuzana Švébišová

Narozena 11. 3. 1944 v Ostravici. Vede místní soubor Gruník, který se zabývá zdejším folklorem. Čerpá hlavně ze zápisků a sběrů, které pořídila její matka společně s Věrou Šimkovou.

Nahrávka byla pořizena během krátkého rozhovoru ze dne 5. 10. 2008 v Ostravici na zahradě respondentky. Záznam trvá 20 minut. Přítomni byli: Zuzana Švébišová, Lucie Fibichová a Martin Žárský.

4. Slovníček nezvyklých výrazů

aj	i
basrmon, basrymon	hastrman, vodník
bo	protože, jelikož
bolok	zranění
čemu	proč
či	zdali, nebo
grapa	sráz
hrotica	dřevěný škopek
chlebtat	hltat
jakla	halenka
kaj	kam, kde
kajsi	kdesi
kejsi	kdysi
kisňa	bedýnka
kobzole	brambory
kovír	umělé jezírko
ližka	lžička
loktuše	plachta
ni	ne
panky	vzepření koně na zadní končetiny
pantog	sekera s dlouhou násadou
pojít	odejít
pučky	knedlíky
roba, robečka	žena
rodle	dětské saně
roz	jednou
řnuť	bít
sryvotka	syrovátka
stařenka	babička
staříček	dědeček
škubačky	draní peří
šťur	krysa, potkan

truhla

rakev

un

on

vadit se

hádat se

včíl

nyní, teď

zemjoky

brambory

5. Dotazník

Jméno a příjmení:

Rodné příjmení:

Datum narození:

Místo narození:

Zaměstnání:

Stav:

Z kolika dětí pocházíte?

Počet dětí:

Odkud pocházejí vaši rodiče?

Kde všude jste žil/a a dlouhodoběji pobýval/a od narození?

Jak dlouho jste žila ve Starých Hamrech?

Jaké školy (a kde) jste navštěvoval/a?

Jaká zaměstnání (a kde) jste za svůj život vykonával/a?

Jak trávíte svůj volný čas, máte nějaký vztah k folkloru?

Čtete knihy?

Jak často? Kolik knih přečtete za měsíc, za rok?

Jaký žánr upřednostňujete?

Máte doma knihovnu? Kolik je v ní knih?

Jaká byla situace za vašeho mládí, co se týká četby?

Čtete noviny?

Jakým rubrikám dáváte přednost?

Jaká byla situace v době vašeho mládí, co se týká četby a rozšíření novin?

Posloucháte rádio?

Jaké stanice a jaké pořady?

Jak často?

Jaká byla situace v době vašeho mládí? Kdy jste si pořídili rádio?

Sledujete televizi?

Jaké stanice a pořady?

Jak často?

Jaká byla situace za vašeho mládí? Odkdy jste začal/a sledovat televizi?

Chodíte nebo chodil/a jste do divadla?

Jak často?

Jaký je/byl váš oblíbený repertoár?

Chodíte nebo chodil/a jste do kina?

Jak často a kam?

Na jaké filmy?

Jakých kulturních akcí se zúčastňujete nebo jste se zúčastňoval/a?

Navštěvujete nebo navštěvoval/a jste hospodu?

Účastníte nebo účastnil/a jste se společných besed (kulturních, při práci atd.)?

Při jakých příležitostech a situacích se nejvíce vypráví/vyprávělo?

Vypráví/vyprávělo se spíše v mužské, nebo v ženské společnosti?

Co se vypráví/vyprávělo dětem? Při jakých příležitostech?

Co se dětem nevyprávělo (jakým tématům jste se vyhýbali)?

Jaký druh historek (žánr) se nejvíce vypráví/vyprávělo?